

Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi'nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri

The Effects of the Hadith of Hayru'n-Nâs Karnî on the Hanafis Hadith Method

Muhammed Furkan Taha DEMİRBAŞ

Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı
Res. Assist., Süleyman Demirel University Faculty of Theology
Department of Hadith.
Isparta, Türkiye
muhammeddemirbas@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0003-3022-8439

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 16 Kasım / November 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 12 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi | Published: 20 Aralık / December 2022

Atıf | Cite as: Muhammed Furkan Taha Demirbaş, “Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi'nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (Aralık 2022/2), 286-315.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdersisi@sdu.edu.tr

Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi'nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri*

Öz

Kitâb ve sünnet Hanefî fıkıh usûlünün ve hadîs telakkisinin temel kaynaklarıdır. Usûl konularının şekillenmesinde pek çok âyet ve hadîsin etkili olduğu bilinmektedir. Muhtelif tarîk ve lafızla nakledilen ve ortak bir biçimde: “İnsanların en hayırlıları benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler...” anlamını ifade eden hadîs de bu naslardan bir tanesidir. “Hayırlı Nesiller Hadîsi” olarak da isimlendirilmesi mümkün olan bu rivâyetten Hanefî fukahânın pek çok konuyu delillendirmede istifade ettiği tespit edilmiştir. Sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesillerinin adâleti, ilk üç nesle mensup olan mechûl râvîlerin rivâyetlerinin hücciyeti, haber taksimi ve meşhûr hadîslerin delil değeri, ilk üç neslin mürsel rivâyetlerinin hücciyeti ve sahâbî kavillerinin delil değeri Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin delil olarak kullanıldığı konular arasında yer almaktadır. Zikredilen konuların tamamının Hanefîlerin kendilerine özgü bir bakış açısıyla ele aldıkları bahisler arasında olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin bahsi geçen konuların teşekkülünü ne ölçüde etkilediğinin tespiti önem arz etmektedir. Bu çalışma Hanefî fıkıh usûlü âlimlerinin Hayırlı Nesiller Hadîsi'ni hangi bağlamda ele aldıklarını, istidlâllerinde hadîse nasıl bir rol attiklerini ve hadîsin usûl konularını ne ölçüde etkilediğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle hadîsin ilk dönem Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde zikredilen tarîk ve lafızlarına yer verilmiş ve bunlar arasında bir anlam farklılığının bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Akabinde hadîsin delil olarak kullanıldığı konular hakkında genel düzeyde bilgiler verilmiş ve hadîsin bu konulardaki etkisi değerlendirilmiştir. Araştırmada ayrıca Hanefî usûlünde klasik hadîs usûlünden farklı bir şekilde ele alınan meselelerdeki görüş farklılıklarına vurgu yapılmış ve bunlar hakkında kısa değerlendirmelere yer verilmiştir. Son olarak Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin delil olarak kullanıldığı konuların Hanefî usûlündeki önemi üzerinde durulmuştur. İlk üç neslin adâleti Hanefîlerin Hayırlı Nesiller Hadîsi'ne başvurduğu konuların başında gelmektedir. Hanefîler sahâbe neslinin adâletinin âyet ve hadîslerle sabit olduğunu ifade etmişlerdir. Hayırlı Nesiller Hadîsi de sahâbenin adâletini ispat eden delillerden biri sayılmıştır. Bununla birlikte Hayırlı Nesiller Hadîsi tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesillerinin adâletinin temel dayanağı konumundadır. İlk nesli ta'dîl eden nasların çokluğu ile birlikte sonraki iki nesil hakkındaki nasların nispeten daha az olması muhtemelen Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Hanefîler bu hadîs doğrultusunda ilk üç nesle mensup olan râvîlerin adâlet vasfına sahip olduğu sonucuna varmışlar ve (selef tarafından toplu bir biçimde reddedilmedikçe) bu nesillerde yaşamış olan mechûl râvîlerin rivâyetlerini hüccet saymışlardır. Meşhûr hadîslerin selefin şehadetiyle değer kazandığını vurgulayan Hanefî fakîhler, haber taksimlerinde meşhûr hadîsleri müstakil bir kısım olarak değerlendirmişlerdir. İlk üç neslin mürsel rivâyetlerinin hücciyeti konusunda da Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin etkisi net bir biçimde görülmektedir.

* Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan “*Hanefî Hadîs Usûlü Anlayışı ve Aliyyu'l-Kârî'nin Bu Anlayıştaki Yeri*” başlıklı doktora tezi kapsamında elde edilen verilerden üretilmiştir.

Kaynaklarda Ehl-i Hadîs'in ikinci ve üçüncü nesillerin mürsel rivâyetlerini delil saymadıklarına dikkat çekilmiş, ancak Hanefîlerin Hayırlı Nesiller Hadîsi doğrultusunda bu tür rivâyetlere hücciyet değeri attettikleri ifade edilmiştir. Hadîsin farklı bir tezâhürü ise sahâbî kavli konusunda kendini göstermektedir. Sahâbî kavillerini nebevî sünnete aidiyet ihtimali nedeniyle sünnete ilhak eden Hanefîlerin büyük çoğunluğuna göre, re'yle tespiti mümkün olsun veya olmasın sahâbî kavilleri kıyâsa mukaddem sayılmıştır. Bu durumda vahye muhatap olan ve ümmetin kalanından faziletli olduğu hususunda nebevî şهادete mazhar olan sahâbe neslinin ictihâdlarının, sonraki nesillere nispetle daha isabetli olacağı düşüncesinin payı bulunmaktadır. Netice olarak Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefîlerin selef telakkisinin oluşumunun temelinde bulunduğu, doğrudan veya dolaylı bir biçimde usûl konularından birçoğuna tesir ettiği ve bu konuların Hanefî usûlünde sünnete ittibâ ile ilişkilendirilen önemli bahisler arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Fıkıh, Hanefî Usûlü, Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi.

The Effects of the Hadith of Hayru'n-Nâs Karnî on the Hanafis Hadith Method

Abstract

The Qur'an and the Sunnah are the main sources of Hanafî fiqh and hadith. It is known that many verses and hadiths have been influential in the development of methodology. It is conveyed in various ways and words and in a common way: "The best of people are those who live in my time. Then those who follow them, then those who follow them..." is one of these verses. It has been determined that Hanafî jurists benefited from this narration, which can also be called the "Hadith of Good Generations", in proving many issues. The justice of the generations of the Sahaba, Tabiun and Atbâ at-Tabi'in, the authenticity of the narrations of the unknown narrators belonging to the first three generations, the news distribution and the evidential value of the famous hadiths, the evidence of the mursal narrations of the first three generations and the evidential value of the prophetic narrations of the Companions used as evidence. are among. It is known that all of the mentioned issues are among the bets that Hanafis deal with from a unique point of view. In this respect, it is important to determine to what extent the Hadith of Good Generations affects the formation of the mentioned issues. This study aims to determine the context in which Hanafî fiqh scholars deal with the Hadith of Good Generations, what role they attribute to the hadith in their derivations, and to what extent the hadith affects the methodology. In this direction, in this study, first of all, the tarik and wording of the hadith mentioned in the early Hanafî fiqh works are included and it is examined whether there is a difference in meaning between them. Afterwards, general information about the subjects in which hadith is used as evidence is given and the effect of hadith on these issues is evaluated. In the study, the differences of opinion on the issues that are handled differently from the classical hadith method in the Hanafî method are emphasized and brief evaluations about them are given. Finally, the importance of the subjects in which the Hadith of Good Generations is used as evidence in Hanafî style is emphasized. The justice of the first three generations is one of the issues that Hanafis refer to the Hadith of Good

Generations. Hanafis stated that the justice of the Companions generation is fixed by verses and hadiths. The Hadith of Good Generations is considered as one of the proofs proving the justice of the Sahaba. However, the Hadith of Good Generations is the basis of the justice of the Tabiun and Etbâ at-Tabi'in generations. The abundance of texts that changed the first generation, together with the relatively few texts about the next two generations, probably caused the Hadith of Good Generations to achieve this position. In line with this hadith, Hanafis concluded that the narrators belonging to the first three generations had the quality of justice and considered the narrations of the unknown narrators who lived in these generations as proof (unless they were rejected collectively by the predecessors). Hanafi jurists, who emphasized that the famous hadiths gained value with the martyrdom of the predecessors, evaluated the famous hadiths as an independent part in their news division. The influence of the Hadith of Good Generations on the authority of the mursal narrations of the first three generations is clearly seen. It has been pointed out in the sources that the Ahl al Hadith do not consider the mursal narrations of the second and third generations as evidence, but it is stated that the Hanafis attribute the value of legitimacy to such narrations in line with the Hadith of Good Generations. A different manifestation of the hadith manifests itself in the matter of the Companions. According to the majority of Hanafis, who annexed their Companions to the Sunnah due to the possibility of belonging to the Prophetic Sunnah, whether or not they could be determined by vote, the Companion's Kavils were regarded as predecessor. In this case, the opinion that the ijtihads of the generation of the Companions, who were the recipients of revelation and who were more virtuous than the rest of the Ummah, would be more accurate compared to the next generations. As a result, it has been determined that the Hadith of Auspicious Generations is at the basis of the formation of the predecessor view of the Hanafis, that it directly or indirectly affects many of the procedural issues, and that these issues are among the important topics associated with following the Sunnah in the Hanafi method.

Keywords: Hadith, Fiqh, Hanafi Method, Hayru'n-Nâs Karni Hadith.

Giriş

Hanefî hadîs usûlü kâideleri Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) kurduğu ders halkasında, mezhebin fıkıh usûlünün bir parçası olarak tedvîn edilmiştir.¹ Bu anlayış kurucu imamlar arasında yer alan Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Şeybânî'nin (ö. 189/805) gayretleriyle geliştirilmiş, İsâ b. Ebân (ö. 221/836), Tahâvî (ö. 321/933), Ebu'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs (ö. 370/981) tarafından tafsilata dökülmüş, Debûsî (ö. 430/1039), Fahu'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (483/1090) çizgisinde tekâmül ederek sistemli bir hale gelmiştir.² Mezhep ulemâsı kaleme aldıkları ilk eserlerden itibaren sünnet ve haberlerle ilgili konuları kendilerine ait bir usûl ve terminoloji dâhilinde

---

¹ Mehmet Özşenel, "Fıkıh Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi) Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/2 (2016), 26-27.

² Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 2. Baskı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 19-20, 24-25, 36, 38-39, 41, 100.

değerlendirmişlerdir. Hanefilerin geliştirdikleri usûl anlayışının merkezinde belli nasların olduğu bilinmektedir.

Kısaca “Hayırlı Nesiller Hadîsi” olarak ifade edilmesi mümkün olan: “İnsanların en hayırlıları benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler...” meâlindeki rivâyet de zikredilen minvalde ele alınabilecek naslardan bir tanesidir.³ Hanefî fukahâ başta sahâbenin adâleti meselesi olmak üzere, meşhur sünnetin değeri ve mürsel rivâyetlerin hücciyeti gibi usûle dâir çeşitli konularda ilk üç neslin hayırlı olduğunu bildiren rivâyetlere atıfta bulunmuş, ayrıca pek çok meseleyi delillendirmede farklı metin ve tariflerle bu anlamı ifade eden hadîslerden istifade etmişlerdir. Bu hususlar Hayırlı Nesiller Hadîsi’nin Hanefî hadîs usûlü anlayışının şekillenmesinde belli bir rolünün olduğunu ortaya koymaktadır.

Hayırlı Nesiller Hadîsi’nin Hanefî hadîs anlayışına etkilerini tespit etmeyi amaçlayan bu araştırmada, bahsi geçen hadîsin ağırlıklı olarak mezhebin hicrî beşinci yüzyıla kadar telif edilmiş olan ilk fıkıh usûlü eserlerinde hangi konularda ve nasıl bir bağlamda kullanıldığı incelenecektir. Ayrıca Hanefî usûlcülerin rivâyete dâir değerlendirmeleri üzerinde durulacak ve rivâyetin usûl konularıyla irtibatı sağlanacaktır. Bu çerçevede rivâyetin Hanefî hadîs anlayışına tesir ettiği konular belirlenecek ve etkileşimin boyutu hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bunlara ek olarak Hayırlı Nesiller Hadîsi’nin delil alındığı konularda Hanefîlerle Ehl-i Hadîs’in yaklaşımları arasındaki farklar muhtasar bir şekilde mukayese edilecektir. Böylece rivâyetin Hanefî hadîs usûlü düşüncesine etkilerinin daha net bir biçimde anlaşılması için çaba sarfedilecektir. Bununla birlikte araştırmanın hacmini genişletmemek adına rivâyetin Hanefî hadîs usûlü konularının dışında kalan meselelerle bağlantısı ve tartışılmalı konularla ilgisi gibi hususlar üzerinde durulmayacaktır.

Hayırlı Nesiller Hadîsi’ni konu edinen bazı akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Selahattin Aydemir’in *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır...” Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi* başlıklı doktora tezidir.⁴ Araştırmasının ilk bölümünü ilk üç neslin üstünlüğü konusuyla birlikte Ehl-i Sünnet’in, Mu’tezile’nin, Hâricîyye’nin ve Şîa’nın selef tasavvuruna ayıran Aydemir, diğer bölümlerde rivâyetin muhtelif tariflerini ele alarak isnâdı ve muhtevâsı üzerine tahlillerde bulunmuştur. Rivâyeti merkeze alan bir diğer çalışma ise Murat Tanburacı’nın *“Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir...” Hadisinin Tespit ve Tahlili* başlıklı yüksek lisans tezidir.⁵ Tanburacı da çalışmasında rivâyetin *Kütüb-i Tis’a*’da yer alan tariflerine ve bunların isnâdı hususundaki değerlendirmelere geniş yer ayırmış, rivâyeti metni ve muhtevâsı yönünden tahlil etmiştir. Her iki çalışmada da mezkûr hadîsin Hanefî usûlündeki yeri ve

³ Rivâyet için bk. Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu’fî, *el-Câmiu’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri Rasûlillâh ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Dımaşk: Dâru Tûkî’n-Necât, 2001), “Şehâdât”, 9.

⁴ Bk. Selahattin Aydemir, *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır...” Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

⁵ Bk. Murat Tanburacı, *“Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir...” Hadisinin Tespit ve Tahlili*, (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

önemine dair bir değerlendirme tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu çalışma hadîsin Hanefî hadîs usûlü konularına etkisi bağlamında ele almasıyla diğerlerinden ayrılmakta ve konu hakkındaki diğer araştırmalarla bir benzerlik taşımamaktadır.

Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin muhtelif lafız ve tarîklerle nakledildiği bilinmektedir. Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) hadîsin farklı vecihlerden sika râvîlerle ve sahîh senedlerle nakledildiğini belirtmiştir.⁶ Benzer şekilde Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605) de hadîsin birçok tarîkinin “müttefakun aleyh” olduğunu ve sahîh veya hasen senedlerle nakledildiğini ifade etmiştir.⁷ Hadîsin *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan farklı vecihlerinin ricâlini kapsamlı şekilde inceleyen Tanburacı'nın da benzer sonuçlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Araştırmasına dâhil ettiği rivâyetlerin tamamının isnâdları bakımından sahîh olduğunu ve metinleri yönünden Kur'ân'a ve sünnete uygun olduğunu tespit eden Tanburacı, hadîsin “cumhur ulemâ ve hadîs şârihleri” tarafından kabul edilmesine de işaret etmiştir.⁸ Dolayısıyla hadîsin isnâdının sübûtu ve hücciyeti cihetinden herhangi bir kusurunun bulunmadığı söylenebilir. Hanefî fıkıh usûlü kaynaklarında da rivâyetin farklı tarîklerine yer verilmiştir. Bu çerçevede rivâyetin Hanefî usûlünde delil olarak kullanıldığı konulara geçmeden önce, Cessâs, Debûsî ve Serahsî gibi ilk dönem Hanefî usûlcülerin naklettikleri tarîklerin ortak bir anlamı ifade edip etmediklerinin belirlenmesinde fayda bulunmaktadır.

1. Hadîsin Delil Olarak Kullanılan Lafızları ve Ele Alındığı Bağlam

Tespit edilebildiği kadarıyla eserinde Hayırlı Nesiller Hadîsi'ne yer veren ilk Hanefî usûl âlimi Cessâs'dır. *el-Fusûl*'ünün dört farklı yerinde bu hadîse atıfta bulunan Cessâs, rivâyetin iki farklı tarîkini kullanmıştır. Bunlardan ilki: “خير القرون قرني الذي بعثت فيه ثم الذين يلونهم ثم يفشو الكذب”⁹ “Nesillerin en hayırlısı benim gönderildiğim dönemde yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenlerdir. Sonra (ki nesilde ise) yalan yaygınlaşır.”, ikincisi ise: “خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يفشو الكذب حتى يشهد الرجل من قبل أن يستشهد ويحلف من قبل أن يستحلف فمن سره بجموحه الجنة فليزم الجماعة فإن الشيطان مع الواحد وهو مع الإثنين أبعد”¹⁰ “İnsanların en hayırlısı benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir. Sonra (ki nesilde ise) yalan yaygınlaşır. Hattâ bir adam kendisinden talep edilmediği halde şahitlik yapar, (başka) bir adam da kendisinden istenmediği halde yemin eder. Cennetin ortasında yer tutmak) kimi sevindirirse, o (kimse) cemaatten ayrılmasın. Nitekim şeytan

⁶ Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî el-Aynî, *Nuhabu'l-efkâr fi tenkihi mebâni'l-ahbâr fi şerhi Meâni'l-Âsâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2008), 14/466-476.

⁷ Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, thk. Cemâl İtânî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), 11/156-159.

⁸ Tanburacı, “*Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir...*” *Hadisinin Tespit ve Tahlili*, 142-143.

⁹ Rivâyet bu lafızla temel hadîs kaynaklarında bulunamamıştır. Aynı anlamı ifade eden ve lafzı bakımından büyük ölçüde benzerlik taşıyan farklı bir rivâyet için bk. Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adl ilâ Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), “Fedâilu's-Sahâbe”, 213.

¹⁰ Aynı anlamı ifade eden rivâyetler için bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 9/329; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1985), 1/158.

yalnız kalanla beraberdir. O, (yalnız kalan kimseye nispetle) iki kişiden daha uzaktır.” şeklindedir.¹¹ Zikredilen rivâyetlerden her ikisinin de sahâbe ve tâbiûn nesillerinin hayırlı olması hususunda birbirlerine muvâfık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ikinci rivâyette tebeu't-tâbiûn neslinin hayırlı olduğuna işaret edildiği halde, ilk rivâyette bu hususun yer almadığı görülmektedir. Bununla birlikte Cessâs ilk rivâyeti ilk üç neslin hayırlı ve doğru sözlü olduğu manasına hamletmiş ve hadîsten yalının dördüncü nesilde yaygınlaşacağını anlaşıldığını ifade etmiştir.¹²

Debûsî *Takvîmu'l-Edille* adlı eserinin üç yerinde: “خير الناس رهطي الذين أنا فيهم ثم الذين يلونهم ثم الذين الكذب” şeklindeki rivâyete atıfta bulunmuştur.¹³ Rivâyette yer alan رهط kelimesinin kavim, kabîle ve topluluk anlamlarına geldiği zikredilmiştir.¹⁴ Bu bakımdan rivâyetin: “İnsanların en hayırlısı benim içinde bulunduğum topluluğa mensup olanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir. Sonra(ki nesilde ise) yalan yaygınlaşır.” anlamını ifade ettiği söylenebilir. Debûsî bu rivâyetten sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn döneminde yaşayan insanlarda adâlet ve zabt sıfatlarının yaygın bir biçimde mevcut olduğunun anlaşıldığını dile getirmiştir.¹⁵ Serahsî ise *Usûl*'ünde rivâyetin: “خير الناس قرني الذين أنا فيهم ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم” lafzıyla sâbit olan tarîkini kullanmıştır.¹⁶ Ona göre de bu rivâyetten sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn nesillerinden müteşekkil olan selefin adâletli ve doğru sözlü olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Sonraki dönem usûl eserlerinde de genellikle rivâyetin yukarıda zikredilen lafızlarından birine yer verildiği tespit edilmiştir.¹⁸ Diğer taraftan rivâyetler arasındaki lafız farklılıklarının manayı

¹¹ Cessâs'ın ilk hadîse yer verdiği bölümler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fî usûli'l-fikh*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, 1994), 3/135, 145, 316. Cessâs'ın ikinci hadîsi zikrettiği kısım için bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/316.

¹² Cessâs, *Fusûl*, 3/135, 145.

¹³ Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fikh*, thk. Halîl Muhyiddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 31, 182, 273. Debûsî'nin eserinde yer verdiği rivâyet aynı lafızla temel hadîs kaynaklarında bulunamamıştır. Aynı anlamı ifade eden farklı rivâyetler için bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 30/376; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Şehâdât”, 4.

¹⁴ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 7/305.

¹⁵ Debûsî, *Takvîm*, 182.

¹⁶ Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005), 1/313, 344. Rivâyet için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık el-Basrî el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 1/370; Aynî, *Nuhabu'l-efkâr*, 14/468.

¹⁷ Serahsî, *Usûl*, 1/344. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 16/88.

¹⁸ Örnek olarak bk. Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed es-Semerkindî, *Mizânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zekî Abdullerr (Katar: Matâbiu'd-Devhati'l-Hadîsiyye, 1984), 486; Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1997), 2/563; Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğâ el-Misrî, *Hulâsatu'l-efkâr şerhu Muhtasari'l-Menâr*, thk. Hâfiz Senâullâh ez-Zâhidî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 133; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîr el-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 3/116; Kemalpaşazâde, *Tagyîru't-Tenkîh fî'l-usûl*, (İstanbul, Cemal Efendî Matbaası, 1308), 146; Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/262; Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Tavdîhu'l-mebânî ve tenkîhu'l-meânî şerhu Muhtasari'l-Menâr*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru Sâdır, 2006), 317; Muhammed Emîn b. Ömer b.

değiştirmedeği söylenebilir. Nitekim bu rivâyetler Hanefiler tarafından genel olarak sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn tabakalarından oluşan ilk üç neslin adâletli, faziletli ve doğru sözlü olduklarına delil gösterilmiştir.¹⁹ Bazı fakîhler rivâyetten anlaşılan farklı ayrıntılara da işaret etmişlerdir. Örneğin Tahâvî rivâyetten hareketle sahâbenin faziletini onların hem Kur'ân'a hem de Sünnet'e müteallik olan şer'î hükümleri daha iyi bilmeleri ile ilişkilendirmiş ve zaman geçtikçe bu bilginin azaldığını ifade etmiştir.²⁰ Debûsî ve Serahsî ise şeref ve faziletin Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) itaat etmeye bağlı olduğuna değinmişler ve selefin, bilhassa sahâbe neslinin bu hususta ümmetin geri kalanına nispetle daha itaatkâr olduklarını dile getirmişlerdir.²¹

Rivâyetin selefin faziletine açık bir delil olduğunu savunan âlimlerden bir diğeri olan İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra), ilk neslin şer'î kâide ve esasları inşa ettiklerini, sonraki nesillerin ise bunları hıfz ve imar ettiklerini, bu kâidelerle amel ederek kendilerinden sonra gelenlere naklettiklerini belirtmiştir.²² Aliyyu'l-Kârî قرن kelimesinin sözlükte "asır" anlamına geldiğini bildirmiş, ancak bu rivâyette zikredilen tabirin yüz seneye karşılık gelmediğini savunmuştur. Ona göre ilk nesil (قرن) sahâbe dönemini temsil etmekte olup Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) bi'setinden hicrî 120 senesine kadar devam eden zaman diliminde yaşamış olan sahâbileri ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda ikinci nesil hicrî 120'den 170'e kadar süren tâbiûn dönemini, üçüncü nesil ise 170'den yaklaşık 220'ye kadar devam eden tebeu't-tâbiîn dönemini temsil etmektedir. Aliyyu'l-Kârî rivâyetin son kısmında yer alan "...Sonra(ki nesilde ise) yalan yaygımlaşır." ifadesinden hareketle قرن kelimesinin lügat anlamından farklı bir şekilde ele alındığını belirtmiştir. Zira ona göre bu ifade dönem ayrımının ittibâya göre yapıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla rivâyet hal ve siret bakımından (Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) benzerlikleri itibariyle) en faziletli neslin sahâbe nesli olduğunu, ittibânın kuvveti cihetinden onlardan sonra tâbiûn neslinin, sonra da tebeu't-tâbiîn neslinin geldiğini ifade etmektedir. Sonraki nesillerde ise sünnete ittibâ azalmış, bid'atler ortaya çıkmış ve yalan söylemek yaygınlaşmıştır. İşte bu sebeple rivâyette yer alan ث harfleri nesillerin faziletlerine göre sıralandığına delil sayılmıştır.²³

Abdilazîz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Nesemâtu'l-eshâr şerhu Şerhi'l-Menâr*, (Karaçi: İdâratu'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1997), 182.

¹⁹ Bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 6/262-263; Cessâs, *Fusûl*, 3/145; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 12/6539; Debûsî, *Takvîm*, 182; Serahsî, *Mebûsât*, 16/88; Semerkandî, *Mîzân*, 486; Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-Şerâi'*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 6/270; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/563; Aynî, *Nuhabu'l-efkâr*, 14/467; Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî et-Taftâzânî, *et-Tavdîh maa't-Telvîh*, (Kazan: Matbaatu'l-İmparâturiyye, 1883), 2/365; Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, thk. Abdurrezâk Ğâlib el-Mehdî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 7/353; Kemâlpaşazâde, *Tağyîr*, 146; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 326; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 182.

²⁰ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 13/117-118.

²¹ Debûsî, *Takvîm*, 274; Serahsî, *Usûl*, 2/135.

²² Muhammed b. İzziddîn Abdillatif b. Abdilazîz er-Rûmî el-Hanefî İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-Sünne*, thk. Nûruddîn Tâlib (Kuveyt: İdâratu's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012), 6/398-399, 531-532.

²³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, 11/157.

Bu bilgiler çerçevesinde Hanefî usûlcülerin Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin farklı lafızlarından istifade ettikleri, ancak rivâyetleri ortak bir bağlamda ele aldıkları söylenebilir. Hanefilere göre rivâyetten: Selefin faziletlerine göre sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn nesillerine ayrıldığı, bu ayrımın Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) ittibâ ile ilişkilendirildiği ve ilk üç neslin genel olarak adâletli ve doğru sözlü sayıldığı anlaşılmaktadır. Rivâyetin Hanefiler tarafından ele alındığı bağlamı ana hatlarıyla ortaya koyan bu bilgilerden sonra, çalışmaya rivâyetin delil olarak kullanıldığı konularla devam edilecektir.

2. Hadîsin Hanefî Usûlünde Delil Olarak Kullanıldığı Konular

Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde doğrudan veya dolaylı olarak delil getirildiği birçok konu bulunmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla bunlar: Sahâbenin adâleti, haber taksîmi ve meşhûr hadîsin değeri, mürsel hadîsin hücciyeti, sahâbî kavillerinin delil değeri konularıdır. “Hayır” tabirinin özellikle ilk dönem eserlerinde adâletle ilişkilendirildiği hatıra getirilirse, bu konuların başında adâlet ve ilk üç neslin adâletinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.1. Adâlet ve İlk Üç Neslin Adâleti

Lügatte istikâmet anlamına gelen adâlet, zulmün zıddı olan ve orta yol, eşitlik, misliyle mukabele etme gibi manalara gelen “adl” kelimesinin eş anlamlısı olarak değerlendirilmiştir.²⁴ Adâlet Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde akıl, zabt ve İslâm ile birlikte râvîde bulunması gereken temel şartlardan biri sayılmıştır.²⁵ Adâleti ıstılâhî olarak: “râvîyi takva ve mürûetten ayrılmamaya sevk eden, bid'at işlemekten alıkoyan nefsânî bir meleke” şeklinde tanımlayan Hanefiler, onu zâhir ve bâtin şeklinde iki kısma ayırmışlardır.²⁶ Zâhirî adâlet akıl ve din ile sâbit olur. Serahsî'nin ifadesiyle âkil ve Müslümân olan bütün râvîler zâhiren adâletli sayılır. Zira akıl ve din, insanları istikâmet üzere yaşamaya sevk eder.²⁷ Ancak zâhirî adâlet, râvînin verdiği haberin hüccet sayılması için yeterli görülmemiştir.²⁸

²⁴ Bk. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007), 224.

²⁵ Debûsî, *Takvîm*, 184; Ebu'l-Hasen Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerîm Fahru'l-İslâm el-Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, (Karaçi: Mir Muhammed Kütübhanesi-i Merkez-i İlm ve Edeb, ts), 163; Serahsî, *Usûl*, 1/345; Ebu'l-Feth Alâuddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyin es-Semerkindî el-Üsmendî, *Bezlu'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zekî Abduller (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992), 431, 434; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 2/571; Kivâmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî, *Câmiu'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr*, thk. Fazlurrahmân Abdulgâfûr el-Efğânî (Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2005), 3/686-699; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Bâbertî, *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdusselâm Subhî Hâmid (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2005), 4/207-208; Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fusûlu'l-bedâi' fi usûli's-Şerâi'*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/253-256; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 318.

²⁶ Debûsî, *Takvîm*, 186; Fahru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-Vusûl*, 166; Serahsî, *Usûl*, 1/350; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/583-584; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/694-695; Bâbertî, *Takrîr*, 4/229; Fenârî, *Fusûl*, 2/254; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 321; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 183.

²⁷ Serahsî, *Usûl*, 1/351. Ayrıca bk. Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/583; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/694; Bâbertî, *Takrîr*, 4/229; Muhammed b. İzziddîn Abdillâtîf b. Abdilazîz er-Rûmî el-Hanefî İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr fi usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1891), 214.

²⁸ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/583; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/694; Bâbertî, *Takrîr*, 4/229.

Bâtınî adâlet ise ancak kişinin muamelelerinin araştırılmasıyla tespit edilebilir. Bütün insanların dînî muameleleri ve yaşantıları farklı olduğundan, bâtinî adâletin nihâî bir biçimde ve keskin sınırlar dâhilinde tespit edilmesi mümkün görülmemiştir.²⁹ Bununla birlikte kişinin dînen yasaklanmış olan şeyleri terk etmesi, aklını nefsinin hevâsına ve şehvî arzularına tercih ettiğine alamet sayılmıştır.³⁰ Bu bakımdan zâhirî adâlet kâsır; bâtinî adâlet ise kâmil şeklinde isimlendirilmiştir. Râvînin bâtinî/kâmil adâlet sıfatına sahip olması haberin hücciyeti için gerekli görülmüş ve sıfatın mevcudiyeti belirli şartlara bağlanmıştır.³¹ Bunlar râvînin büyük günah işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmekten sakınması, “aşağılık” veya “alçaklık” olarak nitelenen fiiller arasında yer alan ölçüde hile yapmak, hırsızlık yapmak ve yalan söylemek gibi günahları işlememesi ve mürüvveti bozan, yolda veya çarşıda yemek-içmek, yollara bevletmek, rezil kimselerle düşüp kalkmak, ifrat derecesinde mizah yapmak gibi aslen mübah olup hoş görülmeleyen fiillerden ve güvenilirliğini kaybettirecek bütün işlerden sakınması şeklindedir.³² Dikkat çekici bir biçimde Hanefiler kişinin bu tür fiilleri işlemesini, dînine az itina göstermesi ile ilişkilendirmişlerdir. Onlara göre dînine yeterli ehemmiyeti vermeyen ve harâm olduğunu bildiği halde günah işleyen kimselerin yalan söylemeyeceğinden de emin olunamaz. Zira yalan söylemek de haddizâtında bir günahdır.³³

Hanefiler zikredilen fiillerden birini işlemesi sebebiyle bâtinî adâlet şartını sağlamayan râvîleri “fâsık”; hallerinin bilinmemesinden dolayı şartı taşıyıp taşımadığı tespit edilemeyen râvîleri ise “mestûr” olarak isimlendirmişlerdir. Fâsık ve mestûr râvîlerin haberleri adâlet sıfatına sahip olmamaları sebebiyle hüccet sayılmamıştır.³⁴ Abdulazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) âdil veya fâsık olduğu tespit edilemeyen râvîlerin mestûr şeklinde isimlendirildiğini ve “mechûl” tabirinin de aynı anlamı ifade ettiğini belirtmiştir.³⁵ Her ne kadar prensip olarak bu tür râvîlerin haberleri hüccet sayılmasa da ilk üç nesle mensup mestûr/mechûl râvîlerin haberleri Hayırlı Nesiller Hadîsi sebebiyle bu kapsamdan istisna edilmiştir. Zira Hanefiler bu hadîsi ilk üç neslin adâlet sıfatını taşıdığına dair nebevî bir şahadet olarak değerlendirmişlerdir.³⁶

Hanefiler sahâbe neslinin adâleti hususunda çeşitli delillerden yararlanmışlardır. Örneğin et-Tevbe Sûresi'nin: “(İslâmda) birinci dereceyi kazanan muhâcirler ve ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar (yok mu?) Allâh onlardan râzı olmuştur. Onlar da Allâh'tan râzı olmuşlardır.” meâlindeki 100. âyeti, Âl-i İmrân Sûresi'nin: “Siz insanlar için (insanlığın fâidesi için gaybdan yahut levh-i mahfûzdan seçilip) çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız.

²⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/351; Bâbertî, *Takrîr*, 4/229.

³⁰ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/583; Bâbertî, *Takrîr*, 4/229.

³¹ Debûsî, *Takvîm*, 186; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/583; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/694-695; Bâbertî, *Takrîr*, 4/229; İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr*, 214; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 183-184.

³² Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/584; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 321; Ebû Saîd el-Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1288), 195; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 183-184.

³³ Debûsî, *Takvîm*, 186-187; Serahsî, *Usûl*, 1/351-352.

³⁴ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/585; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/695; Bâbertî, *Takrîr*, 4/231.

³⁵ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/585.

³⁶ Bk. Serahsî, *Usûl*, 1/352; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/585; Bâbertî, *Takrîr*, 4/231; Kemâlpaşazâde, *Tagyîr*, 146; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 322.

(Çünkü) Allâh’a inanıyorsunuz...” meâlindeki 110. âyeti, el-Feth Sûresi’nin: “Muhammed Allâh’ın Rasûlü’dür. Onun maiyetinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin (ve metîn), kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükû ediciler, secde ediciler olarak görürsün. Onlar Allâh’tan daima fazl (-u kerem) ve rızâ isterler. Secde izinden (meydana gelen) nişanları yüzlerindedir...” meâlindeki 29. ve: “Andolsun ki Allâh mü’minlerden –seninle o ağacın altında bîat ederlerken- râzı olmuştur da kalplerindeki bilerek üzerlerine kuvve-i ma’neviyyeyi indirmiş ve onları yakın bir feth ile ve alacakları birçok ganîmetlerle mükâfâtlandırmıştır...” meâlindeki 18. âyetleri sahâbenin adâletini ispat eden naslar olarak değerlendirilmiştir.³⁷ Hanefîler zikredilen âyetlerle birlikte: “Ashâbım (semâdaki) yıldızlar gibidir. Onlardan hangi birine uyarsanız (uyun), hidâyet bulursunuz.”³⁸, “Ashâbıma sövmeyin. Ashâbıma sövmeyin. Nefsîmi kudretiyle yaşatan Zât’a andolsun ki, sizden biri Uhud Dağı kadar altın infâk etse, onların verdiği bir müd veya yarım müd sadakaya erişemez.”³⁹ ve “Allâh Teâlâ ashâbımı benim için seçti...”⁴⁰ meâlindeki hadîs-i şerîflerden de istifade etmişlerdir.⁴¹ Bunlarla birlikte sahâbenin adâletli ve doğru sözlü olduğu husûsunda fukahânın en sık başvurdukları nassın: “Sizin en hayırlılarınız benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler...”⁴² meâlindeki Hayırlı Nesiller Hadîsi olduğunu söylemek mümkündür.⁴³

Yukarıda zikredilen deliller çerçevesinde Hanefîler Ashâb-ı Kirâm’ın adâletinin öncelikle Allâh Teâlâ tarafından, sonra ise O’nun Rasûlü (aleyhisselâm) tarafından sâbit kılındığını ifade etmişlerdir.⁴⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla sahâbenin adâleti prensibi Hanefî usûlünde üç ana hususla ilişkilendirilmiştir. Bunlardan ilki sahâbenin rivâyette yalan söylememeleridir. Serahsî: “...Hâzır olan

³⁷ Eserlerinde bu âyetlerin tamamına veya bir kısmına yer veren âlimler için bk. Semerkandî, *Mizân*, 485; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/559; Kâkî, *Câmiu’l-esrâr*, 3/676; İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli’l-fikh*, (Kahire: Matbaatu Mustafa Elbâbî el-Halebî, 1932), 325; İbn Emîri’l-Hâc, *et-Takrîr ve’l-tahbîr*, 2/336; Aliyyu’l-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-Fiker fî mustalahâti ehli’l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Şirketu Dâri’l-Erkam b. Ebî’l-Erkam, ts.), 557.

³⁸ Abdulfettâh Ebû Ğudde (1997) bu rivâyetin bazı muhaddislere göre sahîh olmadığını ifade etmiş, ancak hadîsin mevzû’ sayılmasının da mümkün olmadığını dile getirmiştir. Bk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, “Mukaddime”, *Fethu bâbi’l-inâye bi şerhi Kitâbi’n-Nukâye –kitâbu’t-tahâre-*, mlf. Aliyyu’l-Kârî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2015, 13-14 (Dipnot 2). Beyhakî (ö. 458/1066) de rivâyetin mânâsının bazı sahîh hadîslerde mevcut olduğunu belirtmiştir. Rivâyetin aynı anlamı ifade eden bir tarîki ve Beyhakî’nin değerlendirmesi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *el-İ’tikâd ve’l-hidâye ilâ sebîli’r-reşâd alâ mezhebi’s-selef ve ashâbi’l-hadîs*, thk. Ahmed İsam el-Kâtib (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1981), 318.

³⁹ Müslim, “Fedâilu’s-Sahâbe”, 221.

⁴⁰ Ali b. Hüsâmidîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzu’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî ve Safvet es-Sekkâ (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981), 11/539.

⁴¹ Eserlerinde bu hadîslerin tamamına veya bir kısmında yer veren âlimler için bk. Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merġinânî Burhânuddîn el-Buhârî *el-Muhîtu’l-burhânî fî’l-fikhi’n-Nu’mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 2004), 1/28; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/559-560; Kâkî, *Câmiu’l-esrâr*, 3/676; İbnü’l-Hümâm, *Tahrîr*, 325; İbn Emîri’l-Hâc, *et-Takrîr ve’l-tahbîr*, 2/336; Aliyyu’l-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fikhi’l-Ekber*, thk. Ali Muhammed Dendel (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2019), 115-117.

⁴² Buhârî, “Şehâdât”, 9.

⁴³ Hayırlı Nesiller Hadîsi’ni bu meselede delil olarak kullanan âlimler için bk. Cessâs, *Fusûl*, 3/135, 145, 264, 316; Debûsî, *Takvîm*, 31, 182; Fâhru’l-İslâm Pezdevî, *Kenzu’l-vusûl*, 160; Serahsî, *Usûl*, 1/313, 314, 344; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/585; Aliyyu’l-Kârî, *Tavdîh*, 317.

⁴⁴ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/560.

(kimseler söylediklerimi) burada olmayan(lar)a tebliğ etsin.”⁴⁵ meâlindeki hadîsten hareketle sahâbe neslinin şer’î ahkâmı tebliğ etmekle mükellef kılındıklarını ve bu hususta Hz. Peygamber’in (aleyhisselâm) halîfeleri olarak değerlendirildiklerini dile getirmiştir. Bu durum sahâbe neslinin rivâyetlerinin tamamının doğru olma ihtimalinin tercihini gerekli kılmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla sahâbenin rivâyette yalan söylemesi gibi bir düşünce, adâlete aykırı olarak değerlendirilmiş ve câiz görülmemiştir.⁴⁷ Bu prensibin ikinci tezâhürüne işaret eden Cessâs, sahâbenin huzurunda zikredilen bir yalanı kabullenerek ikrâr etmelerinin de mümkün olmadığını söylemiştir. Ashâb-ı Kirâm’ın Hz. Peygamber’den (aleyhisselâm) işittikleri veya gördükleri hususları sâir insanlara bildirdiklerini ve onları bu delillerle amel etmeye davet ettiklerini belirten Cessâs, aksi bir durumda ise onların insanlara rivâyetlerinin isabetli olmadığını söylediklerini ve insanları rivâyetten (ve rivâyette amelden) men ettiklerini dile getirmiştir.⁴⁸

Sahâbenin adâleti prensibinin ilişkilendirildiği üçüncü husus ise meselenin amelî yönünü temsil etmektedir. Debûsî, sahâbî râvînin Hz. Peygamber’den (aleyhisselâm) işittiği bir hükmün hilâfına amel edemeyeceğini söylemiştir. Zira bu tür bir fiil râvînin fâsık olmasını gerektirmektedir. İşte bu yüzden Hanefîler sahâbî râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet ettikleri tespit edilirse, râvîyi tefsik etmekten sakınarak rivâyetin mensûh olduğuna hükmetmişlerdir.⁴⁹ Abdulazîz el-Buhârî ve Aliyyu’l-Kârî, Debûsî’nin bu ifadelerine açıklık getirmişlerdir. Buna göre haber-i vâhid onu Hz. Peygamber’den (aleyhisselâm) işiten bir sahâbî hakkında kat’îdir ve mütevâtir haberle aynı kuvvettedir. Dolayısıyla hadîsin neshi söz konusu olmadıkça, râvînin kat’î olan delili terk etmesi câiz değildir. Aksi halde sahâbî râvînin adâletinin düşürülmesi gündeme gelecektir ki, ümmetin icmâıyla ve sahâbenin adâleti prensibi gereği böyle bir durum asla mümkün değildir.⁵⁰

Sahâbeden sonra gelen iki neslin adâleti ise nispeten daha dar bir kapsamda ele alınmıştır. Konunun giriş kısmında da işaret edildiği üzere Hanefî usûlünde bu meselenin tezâhür ettiği bahislerin başında ikinci ve üçüncü nesillere mensup mechûl râvîlerin rivâyetleri gelmektedir. Bu tür rivâyetlerin her durumda hüccet olarak değerlendirilmemesi, sahâbeye atfedilen mutlak adâlet anlayışının sonraki nesillerde yerini daha genel bir çerçeveye bıraktığı izlenimi uyandırmaktadır. Zira Hanefîler tâbiûn ve tebeu’t-tâbiîn nesillerine mensup olan mechûl râvîlerin rivâyetlerini bir taksime tabi tutmuş ve belirli durumlarda hüccet saymışlardır.⁵¹ Örneğin mechûl râvînin rivâyetiyle amel etmek selef fukahâsının rivâyetin sıhhatine şahitlik etmesi, rivâyette amel etmesi veya rivâyeti işittiklerinde sükût etmesi

⁴⁵ Müslim, “Kasâme”, 30.

⁴⁶ Serahsî, *Usûl*, 1/325.

⁴⁷ Serahsî, *Usûl*, 2/110; Bâbertî, *Takrîr*, 5/297.

⁴⁸ Cessâs, *Fusûl*, 3/67.

⁴⁹ Debûsî, *Takvîm*, 258.

⁵⁰ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/327; Aliyyu’l-Kârî, *Fethu bâbi’l-inâye fi şerhi Kitâbi’n-Nukâye fi’l-fikhi’l-Hanefî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mizyedî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 1/87.

⁵¹ Bk. Fâhru’l-İslâm Pezdevî, *Kenzu’l-vusûl*, 158; Serahsî, *Usûl*, 1/342.

durumlarında vâcip sayılmıştır.⁵² Selef fukahâsının haklarında ihtilâf ettiği mechûl râvîlerin kıyâsa uygun olan rivâyetleri de kabul edilmiştir.⁵³ Aynı şekilde rivâyetleri selef zamanında ortaya çıkmamış olan, ancak selef tarafından ta'n edilmemiş mechûl râvîlerin kıyâsa uygun olan haberleri ile amel etmek de câiz sayılmıştır.⁵⁴ Fakat rivâyetleri selef fukahâsı tarafından ortak bir biçimde reddedilen mechûl râvîlerin haberleri “müstenker” veya “münker” olarak isimlendirilmiş ve bunlarla amel etmenin câiz olmadığı zikredilmiştir.⁵⁵

Hanefîlerin ilk üç nesle mensup mechûl râvîlerin haberlerine yönelik bu taksiminde dikkati celbeden iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki onların bu tür rivâyetlerin kabulü veya reddini selefî ve selef fukahâsının genel kabullerine, tavırlarına ve uygulamalarına bağlamaları, ikincisi ise bu hususların tamamının ilk üç neslin adâleti prensibiyle ilişkilendirilmeleridir. Bu hususları selef ulemâsının dînî işlerde kusurlu davranmalarının imkân dâhilinde görülmediği düşüncesiyle izah eden Serahsî, bu sebeple onların Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) sahîh surette ulaşmayan bir rivâyeti de kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla onların bu tür bir rivâyeti kabul etmeleri, ya râvînin adâlet ve zabt sıfatlarına kâmilan sahip olduğu ya da rivâyetin Hz. Peygamber'den (aleyhisselâm) meşhûr râvîler vasıtasıyla sâbit olan hadîslere uygun olduğu anlamında değerlendirilmiştir.⁵⁶ Ayrıca selef fukahâsının rivâyeti işittikten sonra sükût etmeleri, işittiklerine razı oldukları şekilde ele alınmıştır.⁵⁷ Bunlarla birlikte selef fukahâsının haklarında ihtilâf ettiği mechûl râvîlerin kıyâsa uygun olan rivâyetlerinin kabul edilmesi de benzer bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre meşhûr fakihlerin mechûl râvîlerden hadis almaları veya onların rivâyetleriyle amel etmeleri ile söz konusu rivâyetleri bizâtihi kendilerinin nakletmeleri arasında bir fark olmadığı belirtilmiştir.⁵⁸ Sonuç olarak Cessâs'ın ifadesiyle Hanefîler selefî adâleti prensibi gereği onların Hz. Peygamber'den (aleyhisselâm) sâbit olan rivâyetleri kabul edecekleri ve sâbit olmayanları reddedecekleri düşüncesini müselleme saymış ve onların kabul ve inkârlarına ayrı bir önem atfetmişlerdir.⁵⁹

Zikredilen hususların tamamını Hanefîlere göre mechûl bir râvî olarak değerlendirilen Ma'kil b. Sinân'ın (radiyallâhu anh) rivâyeti örneğinde açıklığa kavuşturmak mümkündür. Ma'kil b. Sinân, Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) kocası kendisine bir mehir tayin edemeden vefat eden Birvâ' b.

⁵² Debûsî, *Takvîm*, 182; Serahsî, *Usûl*, 1/342-343; Üsmendî, *Bezlu'n-nazar*, 428; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/561; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 315.

⁵³ Serahsî, *Usûl*, 1/343; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/562; Bâbertî, *Takrîr*, 4/194-195; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/324.

⁵⁴ Serahsî, *Usûl*, 1/343; Üsmendî, *Bezlu'n-nazar*, 421; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/561-562.

⁵⁵ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 160; Serahsî, *Usûl*, 1/343; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/564; Bâbertî, *Takrîr*, 4/199-200; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 316.

⁵⁶ Serahsî, *Usûl*, 1/342-343. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Debûsî, *Takvîm*, 182; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/561.

⁵⁷ Serahsî, *Usûl*, 1/343; Üsmendî, *Bezlu'n-Nazar*, 421; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/561-562.

⁵⁸ Serahsî, *Usûl*, 1/343; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/562; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/324.

⁵⁹ Cessâs, *Fusûl*, 3/67.

Vâşık el-Eşcaiyye'ye (radiyallâhu anhâ) mehr-i misil ödenmesine hükmettiğini rivâyet etmiştir.⁶⁰ Bu rivâyet mesele üzerinde yaklaşık bir ay ictihâd ederek aynı hükme ulaşmış olan İbn Mes'ûd'un (radiyallâhu anh) huzurunda zikredilmiştir. İbn Mes'ûd'un (radiyallâhu anh) rivâyeti işitmesi üzerine son derece memnun olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte aynı rivâyeti işiten Hz. Ali'nin (radiyallâhu anh) ise onu kabul etmeyerek kadının mirastan pay alacağı, iddet bekleyeceği, ancak mehir alamayacağı yönünde görüş bildirdiği nakledilmiştir.⁶¹ Bu durum ilk nesil fukahâsının rivâyet hakkında ihtilâf ettiklerine delil sayılmıştır. Öte taraftan ikinci nesle mensup olan Alkame (ö. 62/682), Mesrûk (ö. 63/683), Nâfi' b. Cübeyr (ö. 99/717) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi fakîhlerin de bu konuda İbn Mes'ûd'un (radiyallâhu anh) görüşünü kabul ettikleri, dolayısıyla Ma'kil b. Sinân'ın (radiyallâhu anh) rivâyeti ile amel etmeyi tercih ettikleri nakledilmiştir.⁶² Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî'ye göre "âdil nesilden" olan Ma'kil b. Sinân'ın (radiyallâhu anh) adâleti, İbn Mes'ûd'un (radiyallâhu anh) ve ikinci nesil fukahâsının ondan hadis rivâyet etmesiyle tespit edilmiş ve hadîs hücciyet kazanmıştır.⁶³ Abdulazîz el-Buhârî'nin verdiği bilgilere göre rivâyet ile amel etmenin vâcip olarak değerlendirilmesinin üç temel sebebi bulunmaktadır. Bunlar: Rivâyetin kıyâsa uygun olması,⁶⁴ Ma'kil b. Sinân'ın (radiyallâhu anh) âdil nesle mensup olması, fukahânın onun hadîsi ile amel ederek –dolaylı bir biçimde- ondan hadîs rivâyet etmesi ve böylece onun adâletine şahitlik etmeleridir.⁶⁵

Eserinde Hanefîlerin adâlet ve zabt sıfatına sahip olup olmadığı bilinmeyen mechûl bir râvînin rivâyetini nasıl kabul ettiklerine dair bir soruya yer veren Debûsî, adâletle meşhûr olan fukahânın mechûl bir râvîden hadîs rivâyet etmelerinin (râvî hakkında) ta'dîl anlamına geldiğini belirtmiştir. Zikredilen örnekte incelenen rivâyetin râvîsi de adâlet ve zabtın galip olduğu bir nesilde yaşamıştır. Bu durum: "İnsanların en hayırlısı benim içinde bulunduğum toplulukta yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenler, sonra da onların peşinden gelenlerdir. Sonra(ki nesilde ise) yalan yaygınlaşır." meâlindeki hadîs ile sabittir.⁶⁶ Debûsî'ye göre bu hadîs sahâbe neslinin yanı sıra tâbiîn ve etbâu't-tabiîn (sâlihîn) nesillerinde de adâlet ve zabt sıfatlarının genele şâmil bir biçimde bulunduğu delâlet

⁶⁰ Rivâyet için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Nikâh", 18. Rivâyete ilişkin çeşitli bilgiler için ayrıca bk. Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 160; Serahsî, *Usûl*, 1/343; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/275; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/562; Bâbertî, *Takrîr*, 4/195-196; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 3/312-314; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 315.

⁶¹ Bk. Ebû Bekr Abdurrezâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, h. 1403), 6/293. Ayrıca bk. Serahsî, *Usûl*, 1/343.

⁶² Serahsî, *Usûl*, 1/343; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 315.

⁶³ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 160; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/564.

⁶⁴ Rivâyetin kıyâsa uygun olmasının vechesi şu şekildedir: Hanefilere göre nikâh akdi yapıldıktan sonra kocası ölen bir kadına mehr-i müsemmânın ödenmesi gerekmektedir. Mehr-i misil de aynı şekilde nikâh akdiyle vâcip olmaktadır. Dolayısıyla kocanın ölümüyle mehr-i mislin de kadına ödenmesi gerekir. Nitekim kadının, kocasının vefatından sonra iddet beklemekle mükellef olması, ölümün mehri gerekli kılma hususunda "duhûl" ile eş değer görüldüğüne delildir. Bu bakımdan mehr-i müsemmâ ile mehr-i misil arasında bir fark olmadığı belirlenmiş ve bu durumu ifade eden rivâyet kıyâsa uygun sayılmıştır. Bilgi için bk. Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/563-564; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 315.

⁶⁵ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/564.

⁶⁶ Zikredilen anlamı ifade eden bazı rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/376; Tirmizî, "Şehâdât", 4.

etmektedir. Hicrî dört ve beşinci asırlarda yaşamış olan Debûsî, adâleti tespit edilinceye kadar bu dönemlerde yaşayan mechûl bir râvînin rivâyetlerinin makbul sayılmayacağını da ifade etmiştir.⁶⁷ Bu meseleyi mezhebin ilk imamlarının uygulamalarıyla irtibatlandıran Kudûrî (ö. 428/1037), Ebû Hanîfe'nin Hayırlı Nesiller Hadîsi sebebiyle nikâh şahitlerinin âdil olduklarının tespitini gerekli görmediğini söylemiştir. Zira İmâm-ı A'zam'ın yaşadığı nesle mensup olan insanlar Hz. Peygamber (aleyhisselâm) tarafından ta'dîl edilmişlerdir. Bununla birlikte rivâyet Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin yaşadıkları dönemi kapsamadığı için, onlar şahitlerin adâlet sıfatına sahip olup olmadıklarının araştırılmasını gerekli görmüşlerdir.⁶⁸ Sözlerinin devamında rivâyette zikredilen "hayır" kelimesinin adâlet anlamında ele alındığına işaret eden Kudûrî, Hayırlı Nesiller Hadîsi sebebiyle zâhiri itibariyle hayırlı (adâletli) sayılan ilk üç nesle mensup râvîler hakkında ayrıca bir araştırma yapılmasının gerekli olmadığını, hattâ ümmetin bu hususta icmâ ettiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla ona göre ilk üç nesilde yaşamış olan râvîlerden sadece adâletli olduğu tespit edilenlerin rivâyetlerinin makbul sayılacağını öne süren kimseler bu icmâ'a muhâlefet etmişlerdir.⁶⁹

Bu bilgiler teknik bir biçimde ele alınacak olursa, örnekte Hanefiler adâletli olarak bilinen ilk üç nesle mensup mechûl bir râvî olan Ma'kil b. Sinân'ın (radiyallâhu anh) rivâyeti hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Rivâyetin ilk nesilde şöhret bulduğu, yani selef tarafından bilindiği ancak rivâyete amel konusunda Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un (radiyallâhu anhumâ) ihtilâf ettikleri anlaşılmıştır. Bu çerçevede Hz. Ali'nin (radiyallâhu anh) râvîyi ta'n ederek rivâyete amel etmediği; İbn Mes'ûd'un (radiyallâhu anh) ise rivâyeti kıyâsa uygun bulduğu ve kabul ettiği belirlenmiştir. Bunun üzerine Hanefiler ikinci nesil fukahâsının rivâyet hakkındaki görüş ve uygulamalarına müracaat etmişlerdir. Bu doğrultuda Alkame, Mesrûk, Nâfi' b. Cübeyr ve Hasan-ı Basrî gibi fakihlerin rivâyete amel ettiklerini belirleyen Hanefiler, rivâyetin bu âlimlerin kabul ve amelleriyle kuvvet kazandığını tespit etmişlerdir. Bu hususlar neticesinde râvî mechûl olmaktan çıkmış ve rivâyet hücciyet değeri kazanmıştır. Zikredilen hususların tamamının temelinde ise Hayırlı Nesiller Hadîsi ile sâbit olan adâlet anlayışının bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim örneklerde yer verilen nakillerde görülen "âdil nesil" ve "adâlet" vurguları bu duruma işaret etmektedir. Kudûrî ve Debûsî'nin verdiği bilgilerden bu anlayışın mezhebin kuruluş döneminden itibaren var olduğu, mezhep içerisinde büyük oranda kabul gördüğü ve Hayırlı Nesiller Hadîsi çerçevesinde ilk üç nesille sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefilerin selef ve adâlet anlayışlarının şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu ve onların adâleti uygulamaya yansıyan boyutlarıyla ele aldıkları söylenebilir. Dolayısıyla Hanefî usûlünde adâlet ve ilk üç neslin adâleti Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin doğrudan etkilediği konular arasında sayılabilir.

---

⁶⁷ Debûsî, *Takvîm*, 182.

⁶⁸ Kudûrî, *Tecrîd*, 12/6539.

⁶⁹ Kudûrî, *Tecrîd*, 12/6540-6541.

2.2. Haber Taksimi ve Meşhûr Hadîslerin Değeri

Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefî usûlünü belli ölçülerde etkilediği değerlendirilen konulardan bir diğeri de haber taksimidir. Seleften, sonraki asırlara nakledilen rivâyetler bütününe ifade eden haberler, ilk dönemden itibaren İsa b. Ebân, Cessâs ve Debûsî gibi âlimler tarafından farklı yaklaşımlarla tasnif edilmiştir.⁷⁰ Bununla birlikte müteahhir Hanefiler tarafından en çok kabul gören ve yaygın şekilde kullanılan taksimî Fahru'l-İslâm el-Pezdevî'ye ait olduğu görülmektedir.⁷¹ Haberleri Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) ittisâllerinin kuvveti bakımından üçe ayıran Fahru'l-İslâm el-Pezdevî'ye göre ilk kısımda sûreti ve manası yönünden ittisâli tam ve şüphesiz olan mütevâtir haberler, ikinci kısımda ittisâlinde yalnızca sûret yönünden şüphe bulunan meşhûr rivâyetler, üçüncü kısımda ise hem sûreti hem de manası itibarıyla ittisâlinde şüphe bulunan âhâd haberler yer almaktadır.⁷² Bu taksimde "sûret" ifadesi rivâyetin senediyle ilgili unsurları, "mana" ise rivâyetin râvîleri başta olmak üzere fukahâ (ümme) tarafından kabul görmesini ve uygulanmasını, dinin diğer naslarıyla ve küllî kâidelerle uyumunu temsil etmektedir.⁷³

Hem sûreti hem de manası itibarıyla Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) nispeti kesin olan mütevâtir haber Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde: "adetlerinin çokluğu, mekânlarının farklılığı ve vasıfları gereği, aslı olmayan bir haberi uydurmak üzere birleşmeleri veya ittifak etmeleri mümkün olmayan sayısal çokluktaki topluluğun naklettiği rivâyet" şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁴ Meşhûr hadîsin ise iki farklı tanımı bulunmaktadır. Bunlardan biri: "ilk nesilde haber-i vâhid olup, sonraki asırlarda tevâtürle nakledilen rivâyet", diğeri ise "ulemânın kabulle karşıladığı (telakkî bi'l-kabûl ettiği) rivâyet" şeklindedir.⁷⁵ Sûreti ve manası bakımından Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) nispeti kesin

⁷⁰ İsa b. Ebân'ın haber taksimi için bk. Cessâs, *Fusûl*, 3/35-37; Debûsî, *Takvîm*, 212. Cessâs'ın taksimi için bk. Cessâs, *Fusûl*, 3/37; Debûsî, *Takvîm*, 212. Debûsî'nin taksimi için bk. Debûsî, *Takvîm*, 205-206.

⁷¹ Eserlerinde Fahru'l-İslâm el-Pezdevî'nin taksimini kullanan bazı fakihler için bk. Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Pezdevî, *Ma'rifetu'l-huceci's-şer'iyye*, thk. Abdulkâdir b. Yasin (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000), 117-119; Semerkandî, *Mizân*, 422; Ebu's-Senâ (Ebu'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, thk. Abdulmecîd et-Turkî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995), 145-148; Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *el-Menâr fî usûli'l-fikh*, (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1900), 16; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/520-521, 534, 538; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/635; Bâbertî, *Takrîr*, 4/130; Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/358; İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr fî usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1891), 206-207; Fenârî, *Fusûl*, 2/238; Kemâlpaşazâde, *Tagyîr*, 142-143; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 304, 307, 308; Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, 192-193; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 176-178.

⁷² Fahru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 149.

⁷³ Değerlendirmeye kaynak teşkil eden ifadeler için bk. Serahsî, *Usûl*, 1/282-283, 292; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/534, 538; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/646-647; Bâbertî, *Takrîr*, 4/158; Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/360; İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr*, 207; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 308.

⁷⁴ Cessâs, *Fusûl*, 3/37; Debûsî, *Takvîm*, 207; Fahru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 150; Serahsî, *Usûl*, 1/220; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/335; Bâbertî, *Takrîr*, 4/132-135; İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr*, 206.

⁷⁵ İlk tarif için bk. Debûsî, *Takvîm*, 211; Fahru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 152; Semerkandî, *Mizân*, 428; Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, 147; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/534; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/645-646; Fenârî, *Fusûl*, 2/242; İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 311; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/303; Kâsım b. Kutluboga, *Hulâsatu'l-efkâr*, 130; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 307; Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, 193. İkinci tarif için bk. Serahsî, *Usûl*, 1/292; Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ma'rifetu'l-huceci's-şer'iyye*, 119; Semerkandî, *Mizân*, 428; Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, 147; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/534; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/646. Meşhûr hadîs ve meşhûr sünnet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Elnur Azimli, *Hadis Literatüründe Meşhur Hadis*, (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

olmayan rivâyetlere karşılık gelen haber-i vâhid ise: “genel olarak bir, iki veya daha fazla râvî tarafından nakledilen ancak mütevâtir veya meşhûr haberlerin seviyesine ulaşmayan rivâyet” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁶

Zikredilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere ittisâlin kuvveti cihetinden taksim ilk sırasında mütevâtir hadîsler, ikinci sırada meşhûr hadîsler üçüncü sırada ise âhâd hadîsler yer almaktadır. Kaynaklarda meşhûr hadîsin sûreti itibarıyla (kâmil) muttasıl sayılmamasına ilk nesilde tevâtürün sağlanmaması sebep gösterilmiştir. Zira sûret yönünden ittisâlin tam olabilmesi için rivâyetin üç nesilde tevâtürle nakledilmesi gerekmektedir.⁷⁷ Meşhûr haberlerin mana cihetinden kâmil muttasıl sayılması ise ümmetin (ikinci ve üçüncü nesil fukahâsının) telakkî bi'l-kabûlü ile izah edilmiştir. Buna göre ümmetin adâleti ve dînî salâbeti rivâyetin manevî ittisâli hususunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.⁷⁸ Serahsî'nin ifadesiyle selef âlimlerini rivâyeti kabul etmeye veya onunla amel etmeye sevk eden bir husus bulunmalıdır ki, bu da onlara göre rivâyetin nispetinin kuvvetidir.⁷⁹ Cessâs da selef bir rivâyeti yaygın şekilde kabul etmesinin, haberin mahrecinin sıhhatine delâlet ettiğini söylemiştir. Ona göre selef bir rivâyeti kabul etme hususundaki titizliği ile kendilerine ulaşan bir rivâyetin usûle ve aynı kuvvetteki farklı bir delile muâriz olup olmadığı hususlarındaki dikkatleri malum olduğundan, onların kabulleri haberin sıhhati ve makbûliyeti konusunda delildir. Nitekim onlar ancak -kendi şartlarına göre- sıhhatini tespit ettikten sonra bir rivâyetle amel ederler.⁸⁰ Haber-i vâhid ise zikredilen vasıfları taşıması nedeniyle sûreti ve manası cihetinden (kâmil) muttasıl sayılmamış ve taksim son sırasında konumlandırılmıştır. Bu bakımdan Hanefilere göre meşhûr hadîslerin mütevâtir ve âhâd hadîsler arasında, müstakil bir kısım olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.⁸¹

Hanefî hadîs anlayışında meşhûr hadîs hem tanım hem de hücciyet değeri bakımından klasik hadîs usûlünden farklı bir şekilde ele alınmıştır. Ehl-i Hadîs'e göre meşhûr hadîs her tabakada en az üç râvîsi bulunan rivâyete karşılık gelmektedir.⁸² Ayrıca muhaddisler meşhûr hadîsleri azîz ve ğarîb

2018); Nevzat Aydın, “Hadisin Tespit ve Tenkidinde “Ma'ruf/Meşhur Sünnet”in Metodolojik Değeri ve İşlevi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20 (2011/2), 139-170; İbrahim Sağlam, “Hadis Usulü Açısından Meşhûr ve Müştehir Hadis”, *İhya Uluslar arası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2020), 451-480.

⁷⁶ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 152; Semerkandî, *Mîzân*, 431; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Menâr*, 17; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/538; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/649; Fenârî, *Fusûl*, 2/243; Kâsım b. Kutluboğa, *Hulâsatu'l-efkâr*, 130; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 308; Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, 194.

⁷⁷ Serahsî, *Usûl*, 1/292; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/534.

⁷⁸ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/534.

⁷⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/292; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/535.

⁸⁰ Cessâs, *Fusûl*, 3/68.

⁸¹ Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/360.

⁸² Örnek olarak bk. Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Nûruddîn İtr (Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2011), 42; Celâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî el-Hudayrî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî (Dammam: Dâru İbn el-Cevzî, 2010), 2/757; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 307; Zeynuddîn Muhammed Abdurrahûf b. Tâci'l-Ârifin el-Münâvî el-Haddâdî, *el-Yevâkit ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Rebî' b. Muhammed es-Suûdî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.), 126.

rivâyetlerle beraber haber-i vâhidlerin alt dalı olarak değerlendirmişlerdir.⁸³ Hanefiler ise meşhûr rivâyetleri mütevâtir ve âhâd haberlerin arasında müstakil bir kısım olarak ele almışlardır. Dolayısıyla meşhûr hadîs konusunun Hanefilerin hadis anlayışının temâyüz ettiği noktalardan biri olduğu ifade edilebilir. Zikredilen görüş farklılıklarının temelinde ise Hanefilerin selef telakkîsinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî meşhûr hadîsin selefî (müspet) şahadetiyle hücciyet değeri kazandığını ifade etmiştir.⁸⁴ Ona göre meşhûr hadîsi mütevâtire yakın bir konuma getiren de ikinci ve üçüncü nesillerin tasdikidir. Zira tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn ulemâsı sika imamlardan oldukları için, onların toplu biçimde aslı olmayan bir haberi kabul etmeleri mümkün değildir.⁸⁵ Bu sebeple Hanefilere göre meşhûr hadîslerle Kitâb'ın hükmüne ziyâde (ziyâde ale'n-nas) mümkün görülmüştür ki, bu uygulama nesh sayılmaktadır.⁸⁶ Bununla birlikte bir rivâyetin üçüncü nesilden sonra şöhret kazanmasına itibar edilmemiştir.⁸⁷ Çünkü sadece ilk üç neslin adâleti nasla (Hayırlı Nesiller Hadîsi'yle) sabittir.⁸⁸

Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde meşhûr hadîsin “kalbi mutmain kılan bir bilgi” (ilmu tuma'nîne) ifade ettiği zikredilmiştir.⁸⁹ İtmi'nânın yakînî bilgidir, zandan kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰ Bu durumda meşhûr hadîsin yalnızca ilk nesilde haber-i vâhid olarak nakledilmesinin bir payı bulunmaktadır. Zira meşhûr hadîs sonraki iki nesil tarafından tevâtürle nakledildiği için, rivâyetin ilk nesle nispeti kesinleşmiştir. Dolayısıyla rivâyetin sadece ilk nesildeki durumu hakkında şüphe bulunmaktadır. Bu şüphe Ashâb-ı Kirâm'ın yalan söylemek gibi utanç verici bir fiilden beri olduğu ve Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmeyeceği inancıyla en aza indirilmiş ve böylece rivâyetin kalbi mutmain kılan bir bilgi ifade ettiği sonucuna varılmıştır.⁹¹

Zikredilen bilgiler doğrultusunda meşhûr hadîsin hem ifade ettiği bilgi değerinin hem de hücciyet değerinin sahâbenin ve sonraki iki neslin adâleti ve Hanefilerin selef anlayışları ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bir önceki başlıkta ele alındığı üzere Hayırlı Nesiller Hadîsi selefî adâleti prensibinin temelinde yer alan delillerden bir tanesidir. Bu açıdan hadîsin Hanefilerin haber taksîmi ve meşhûr hadîs ile ilgili düşüncelerini de dolaylı bir biçimde etkilediği ifade edilebilir. Bununla birlikte bir rivâyetin yalnızca ilk üç nesildeki şöhretinin itibara alındığı hatıra getirilecek olursa, Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin meşhûr hadîsin mâhiyeti ve kapsamını da doğrudan etkilediği anlaşılmaktadır.

⁸³ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, 42; Suyûtî, *Tedrib*, 2/757; Münâvî, *Yevâkât*, 126.

⁸⁴ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 152.

⁸⁵ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 152; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/535.

⁸⁶ Debûsî, *Takvîm*, 212; Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 152; Serahsî, *Usûl*, 1/293.

⁸⁷ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/534; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/646; Bâbertî, *Takrîr*, 4/150-151; Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/360; Fenârî, *Fusûl*, 2/242; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 307.

⁸⁸ Fenârî, *Fusûl*, 2/242.

⁸⁹ Debûsî, *Takvîm*, 212; Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 152; Serahsî, *Usûl*, 1/293; Semerkandî, *Mizân*, 429; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/647; Fenârî, *Fusûl*, 2/242; İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 312; Kâsım b. Kutluboğa, *Hulâsatu'l-efkâr*, 130.

⁹⁰ Bk. Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/360; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 306; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 178.

⁹¹ Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/360; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 308.

2.3. Mürsel Hadîs ve İlk Üç Neslin Mürsel Rivâyetleri

Hanefîler fıkıh usûlü eserlerinin zâhirî inkıtâ' bahislerinde mürsel ve müdelles rivâyetleri ele almışlardır. Onlara göre mürsel hadîs, isnâdın başında bulunan râvî ile Hz. Peygamber (aleyhisselâm) arasında bulunan râvîlerden (en az) bir tanesinin düştüğü rivâyete karşılık gelmektedir.⁹² Muhaddisler ise tâbiîn neslinden olan bir râvînin doğrudan Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) nispet ettiği rivâyetleri mürsel olarak tanımlamışlardır.⁹³ Bu bakımdan muhaddislerin mürsel hadîsi Hanefîlere nazaran daha dar bir çerçevede incelediklerini söylemek mümkündür. Aliyyu'l-Kârî de bu hususu ifade ederek muhaddislerin senedinden birden fazla râvîsi düşmüş olan rivâyetleri "mu'dal" ve "munkatı" şeklinde, senedinin baş kısmından râvîsi düşen rivâyetleri ise "muallâk" şeklinde farklı türler olarak değerlendirdiklerini, ancak Hanefîlere göre bunların tamamının "mürsel" hadîsin kapsamına dâhil olduğunu dile getirmiştir.⁹⁴ Hanefîler mürsel hadîsleri sahâbî mürseli, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesillerinin mürselleri, (üçüncü nesilden) sonraki nesillerin mürselleri ve bir vecihten mürsel, farklı bir vecihten ise müsned (muttasıl) olarak nakledilen rivâyetler şeklinde dört kısma ayırmışlardır.⁹⁵ Bu başlık altında yalnızca ilk üç neslin mürsel rivâyetleri ile ilgili değerlendirmeler bahse konu edilecektir.

Bir sahâbînin kendisi ile Hz. Peygamber (aleyhisselâm) arasında vasıta olan bir başka sahâbîyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) isnâd ettiği rivâyetlere karşılık gelen sahâbî mürselleri, sahâbenin adâleti prensibi gereği icmâ' ile hüccet sayılmıştır.⁹⁶ Bu yüzden senedden düşen râvînin bilinmemesinin rivâyetin sıhhatine veya hücciyetine zarar vermeyeceği ifade edilmiştir.⁹⁷ Sahâbe mürsellerinin makbuliyeti konusunda kaynaklarda Berâ' b. Âzîb'in: (radiyallâhu anh) "Biz rivâyet ettiğimiz her şeyi Rasûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem'den (doğrudan) işitmiş değiliz. (Bununla birlikte yine de) Ondan rivâyet ettik, (zira) biz asla yalan söylemezdik" anlamındaki

⁹² Üsmendî, *Bezlu'n-nazar*, 449; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/3; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/701; Bâbertî, *Takrîr*, 4/245-246; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 324. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Orazsahet Orazov, "Hanefî Mezhebinde Mürsel Hadîsin Delil Değeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2018), 151-156.

⁹³ Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî İbn Dakîk el-İd, *Nazmu Kitâbi'l-İktirâh*, thk. Ebu'l-Fadl Abdulkâdir b. Âbirî, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 35; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 78; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*, thk. Abdulkarîm b. Abdillâh (Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 2005), 1/238-239; Suyûtî, *Tedrib*, 1/300-301; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, 399; *Tavdîh*, 324. Konu ile ilgili tafsîlî bir çalışma için bk. Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).

⁹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 324-325. Benzer değerlendirmeler için ayrıca bk. Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/3; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/702; Bâbertî, *Takrîr*, 4/245-246.

⁹⁵ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 171-173; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/702-703, 709-710; Bâbertî, *Takrîr*, 4/246-247; Fenârî, *Fusûl*, 2/258; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 325.

⁹⁶ Serahsî, *Usûl*, 1/359; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/4; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/702; Bâbertî, *Takrîr*, 4/246; Fenârî, *Fusûl*, 2/258; İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 343; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 325.

⁹⁷ Fâhru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 171; Serahsî, *Usûl*, 1/359; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/702-703; Bâbertî, *Takrîr*, 4/246-247; Fenârî, *Fusûl*, 2/258; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 325.

sözlerine sıkça atıfta bulunulmuştur.⁹⁸ Diğer yandan sahâbenin genel olarak kendi aralarında bu tür rivâyetleri kabul etmeleri ve onların tıpkı müsned rivâyetlerinde olduğu gibi mürsel rivâyetlerinde de yalan söylemelerinin mümkün olmadığı düşüncesi sahâbî mürsellerinin kabulüne dayanak teşkil eden hususlar arasında yer almaktadır.⁹⁹

Sonraki iki neslin mürsel rivâyetlerinin hücciyeti ise Hanefilerin de içinde yer aldığı cumhur ile Şâfiîler arasında tartışmalı olan konulardan biridir. Hanefilere göre tâbiûn ve etbâu't-tabiîn nesillerinin mürsel rivâyetleri de tıpkı sahâbî mürselleri gibi delil sayılmıştır. Bununla birlikte Şâfiîlere göre mürsel hadîsin râvînin tâbiûnun büyüklerinden biri olması, rivâyetin bir âyet-i kerîme veya meşhûr sünnetle teyit edilmesi, sahîh kıyâsa veya sahâbî kavline muvâfık olması, selefin yaygın bir biçimde rivâyetle amel etmesi, râvînin yalnızca âdil olan kimselerden hadîs aldığı kesin bir surette bilinmesi, rivâyetin farklı bir tarîkten muttasıl olarak nakledilmesi, şeyhleri farklı olmak kaydıyla iki âdil râvînin rivâyeti mürsel olarak rivâyet etmesi gibi hususlardan en az birinin mevcut olması durumunda hüccet sayıldığı nakledilmiştir.¹⁰⁰

İlk üç neslin mürsellerinin hüccet olduğunu savunan Hanefiler, bu rivâyetlerin makbuliyetini ispat etmek amacıyla çeşitli deliller ortaya koymuşlardır. Bunların başında sahâbe icmâ'ı gelmektedir. Onlara göre sahâbenin Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) âhirete irtihali esnasında küçük bir yaşta olan İbn Abbâs'ın (radiyallâhu anhumâ) rivâyetleri ile benzer durumda olan İbn Ömer'in ve Nu'mân b. Beşîr'in (radiyallâhu anhum) rivâyetlerini araştırmaksızın kabul etmeleri, mürsel hadîslerin hüccet olduğunu göstermektedir.¹⁰¹ Ayrıca sahâbenin mürsel hadîs rivâyet etmesi, diğer sahâbîler tarafından bu tür rivâyetlerin araştırılmaması ve irsâlin inkâr edilmemesi de mürsel hadîsin muteber ve makbul bir hüccet olduğuna delil gösterilmiştir.¹⁰²

Hanefilerin tâbiûn ve etbâu't-tabiîn nesillerinin mürsel rivâyetlerinin hücciyetini ispat etmek için öne sürdükleri bu örneklerle, istidlâlin yalnızca sahâbî mürselleri hakkında geçerli olabileceği söylemiyle itiraz edilse de, bu itiraz Hanefiler tarafından isabetli bulunmamıştır.¹⁰³ Çünkü onlara göre sahâbî mürselleri ile tâbiî mürselleri arasında fark yoktur. Bunun nedeni her iki neslin adâletinin de aynı nasla, yani "Sizin en hayırlılarınız benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler,

⁹⁸ Fahu'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 171; Serahsî, *Usûl*, 1/359; Semerkandî, *Mîzân*, 436; Fenârî, *Fusûl*, 2/258; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 325. Berâ b. Âzîb'in (radiyallâhu anh) ifadesi için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 450.

⁹⁹ Fahu'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 171-173; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 3/6; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 325.

¹⁰⁰ Bu şartların tamamını veya bir kısmını zikreden âlimler için bk. Serahsî, *Usûl*, 1/360; Semerkandî, *Mîzân*, 435; Üsmendî, *Bezlu'n-nazar*, 449; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/4; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/703; Bâbertî, *Takrîr*, 4/247; Fenârî, *Fusûl*, 2/258; İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 343-344; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/372; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 326.

¹⁰¹ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/5-6; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/707; Bâbertî, *Takrîr*, 4/248; Fenârî, *Fusûl*, 2/259; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 326.

¹⁰² Serahsî, *Usûl*, 1/360-361; Semerkandî, *Mîzân*, 463; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/6; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/707; Bâbertî, *Takrîr*, 4/248; Fenârî, *Fusûl*, 2/258-259.

¹⁰³ Fenârî, *Fusûl*, 2/259; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 326.

sonra onları takip edenler...” meâlindeki rivâyet ile tespit edilmiş olmasıdır.¹⁰⁴ Fukahâdan birçoğunun ifadesiyle Hz. Peygamber (aleyhisselâm) Hayırlı Nesiller Hadîsi’nde Ashâb-ı Kirâm’ın adâletine şahitlik ettiği gibi, sonraki iki neslin de adâletli ve doğru sözlü olduğuna işaret buyurmuştur. Dolayısıyla eğer sahâbî mürselleri kabul ediliyorsa, aynı şekilde sonraki iki neslin mürsel rivâyetleri de makbul olmalıdır.¹⁰⁵ Kaldı ki Hanefilere göre sahâbî mürselinin makbul olmasının sebebi râvîsinin sahâbî olması değil, âdil olmasıdır. Bu durum sahâbenin icmâ’ının ve şahitliğinin delil sayılmasına ve makbul olmasına benzemektedir. Zira bunlar sadece sohbet vasfını taşıyan insanlara hasredilmemiş, aksine sonraki iki nesilde yaşayan ve adâlet vasfına sahip olan kimselerin de icmâ’ ve şahitlikleri makbul sayılmıştır.¹⁰⁶

Bu bilgiler Hayırlı Nesiller Hadîsi’nin Hanefilerin ilk üç neslin mürsel rivâyetlerinin hücciyeti konusundaki temel delillerinden biri olduğunu göstermektedir. Hayırlı Nesiller Hadîsi bu konuda ilk üç neslin adâletli ve doğru sözlü olduğuna, dolayısıyla onların mürsel rivâyetlerinin hüccet olduğuna doğrudan delil gösterilmiştir. Hanefiler mürsel hadîs konusunda da ilk üç neslin adâleti prensibini rivâyetle ilgili pek çok farklı hususla ilişkilendirmişlerdir. Bu bağlamda Hanefiler âdil bir râvînin meçûl bir şeyhten hadîs rivâyet etmesini şeyh hakkında ta’dîl saymışlardır. Mürsel rivâyetin isnâdındaki cehâletin hücciyete mani bir kusur olduğu yönündeki iddiaları değerlendiren Fahu’l-İslâm el-Pezdevî, bunların yanılığın (galat) ibaret olduğunu ifade etmiştir. Ona göre âdil bir râvî, senedde ismini zikretmediği râvînin halini bilmemekle ithâm edilemez. Zira sika râvîlerin müsned rivâyetleri nasıl kabul ediliyorsa, mürsel rivâyetlerinde de durum farklı değildir. Bu hususta sonraki nesillere düşen şey de seneddeki müphem ismi araştırmak değil; adâletini tespit ettikleri râvîlere teslim olmaktır. Zira nasıl ki âdil bir râvînin hadîsi aldığı şeyhin ismini belirtmeksizin, onun hakkında ta’dîl ifade eden (“عن ثقة” veya “حدثني رجل عدل” gibi) sözleri rivâyetin sıhhati için yeterli sayılıyorsa, burada da durum farklı değildir.¹⁰⁷

Serahsî de benzer bir yaklaşımla âdil bir râvînin âdil olmayan bir kimseden hadîs nakledeceği veya hüccet olmadığına kanaat ettiği bir hadîsi rivâyet edeceği düşüncelerine karşı çıkmıştır.¹⁰⁸ O, âdil ve sika olan bir râvînin sadece (kendisine göre) kabul şartlarını taşıyan hadîsleri rivâyet edeceğini öne sürmüştür. Dolayısıyla âdil bir râvînin hadîsi rivâyet etmesi, aslında rivâyetin kabul şartlarına sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹ Aynı şekilde Abdulazîz el-Buhârî de âdil olan bir râvînin rivâyeti aldığı kimsenin halini gizlemesinin veya amele elverişli olmayan bir hadîsi rivâyet etmesinin söz konusu olmadığını zikretmiştir.¹¹⁰ Aliyyu’l-Kârî de: “Karşılaşıp görmediğimiz kimselerin adâletini, ancak sika

¹⁰⁴ Rivâyet için bk. Buhârî, “Şehâdât”, 9.

¹⁰⁵ Cessâs, *Fusûl*, 3/147-148; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/6-7; Kâkî, *Câmiu’l-esrâr*, 3/707; Bâbertî, *Takrîr*, 4/248-249; Aliyyu’l-Kârî, *Tavdîh*, 326.

¹⁰⁶ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/7.

¹⁰⁷ Fahu’l-İslâm Pezdevî, *Kenzu’l-vusûl*, 173. Metinde zikredilen örnekler için bk. Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/9; Bâbertî, *et-Takrîr*, 4/251.

¹⁰⁸ Serahsî, *Usûl*, 1/361-362.

¹⁰⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/362.

¹¹⁰ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/9.

olan râvîlerin onların rivâyetlerini alıp kabul etmeleriyle bilebiliriz”¹¹¹ şeklindeki sözleriyle Hanefîlerin yaklaşımlarını özet bir biçimde ifade etmiştir. Ayrıca mürsel rivâyetlerde şeyhin zâtının bilinmemesinin, sıfatının da bilinmemesini gerekli kılmadığına dikkat çeken Aliyyu'l-Kârî, âdil râvîlerin irsâlinin, hadîsi aldıkları şeyhin de adâlet sahibi olduğuna delil teşkil ettiğini dile getirmiştir.¹¹² Bu bilgiler çerçevesinde Hanefî usûlünde ilk üç neslin adâletinin teorik bir çerçevede sadece onların “rivâyetlerinin doğru olma ihtimali” ile sınırlı tutulmadığını, pratiğe yansıyan geniş boyutlarıyla sefeye duyulan güveni yansıttığını ifade etmek mümkündür. Zira Hanefîler ilk üç nesil ulemâsının kabul ve amellerine ayrı bir önem atfetmiş, onların hem hadîs aldıkları zevât hem de naklettikleri rivâyetler konusunda kusurlu davranmayacaklarını kabul etmişlerdir. Bu hususların tamamının merkezinde ise Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Sahâbî Kavli

Hanefî usûlcüler sahâbî kavillerini, nebevî sünnete delâlet etme ihtimallerinden dolayı sünnete ilhâk edilen deliller arasında ele almışlardır.¹¹³ Prensip olarak sahâbî kavillerini delil olarak kabul eden Hanefîler, bunların mutlak bir biçimde mi yoksa belli şartlar dâhilinde mi hüccet olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu meselede Ebû Saîd el-Berdâî (ö. 317/930) ile öğrencisi Kerhî'ye nispet edilen iki farklı görüş bulunmaktadır. Kerhî'ye göre re'yle tespiti mümkün olan meselelerde sahâbeyi taklit etmek vâcip değildir.¹¹⁴ Bununla birlikte sahâbenin re'leriyle tespit edemeyecekleri konulardaki nakillerinin hüccet olduğu hususunda mezhep ulemâsı hemfikirdir. Zira sahâbenin bu tür konulardaki nakilleri semâ'a hamledilmiş ve merfu hadîs hükmünde sayılmıştır.¹¹⁵ Ebû Saîd el-Berdâî'nin ise sahâbî kavlinin kıyâsa mukaddem olduğunu, dolayısıyla sahâbî kavli ile kıyâsın terk edilmesi gerektiğini ve “meşâyihın” uygulamasının da bu minvalde olduğunu söylediği nakledilmiştir.¹¹⁶ Kaynaklarda yer alan bilgilerden müteahhir Hanefî ulemâsının çoğunluğunun Berdâî'nin görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.¹¹⁷

¹¹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 315.

¹¹² Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 327.

¹¹³ Debûsî, *Takvîm*, 258; Serahsî, *Usûl*, 2/108; *Mebûsât*, 16/83; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/323; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîhu'l-Mebânî*, 384. Sahâbî kavli ile ilgili bazı çalışmalar için bk. Ali Toksarı, “Hadis İlmi Açısından Sahâbî Kavli ve Değeri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1985), 339-357; Musa Günay, “İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2013), 120-141; Ahmet Çetinkaya, “Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin *et-Tecrîd* Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Mezhebinde Delil Olarak Sahâbî Kavli”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/10 (2019), 186-218.

¹¹⁴ Cessâs, *Fusûl*, 3/363; Debûsî, *Takvîm*, 256; Serahsî, *Usûl*, 2/106; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/323; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/912; Bâbertî, *Takrîr*, 5/292; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 384.

¹¹⁵ Fahrü'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 236; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/325; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/915; Bâbertî, *Takrîr*, 5/295; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 384-385.

¹¹⁶ Debûsî, *Takvîm*, 256; Fahrü'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 234; Serahsî, *Usûl*, 2/105; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/323; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/911; Bâbertî, *Takrîr*, 5/291; İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 361; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/399-400; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 386.

¹¹⁷ Bk. Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/323; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/911; Bâbertî, *Takrîr*, 5/291-292; İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr*, 361; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/399-400; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 386; Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, 212.

Serahsî'ye göre Berdaî'nin görüşünün daha çok kabul görmesinin nedeni, sahâbî fetvâsının vahiy kaynaklı olma ihtimaline dayanmaktadır. Zira o, sahâbenin bir nassı öğrendikten sonra bunu bazen (doğrudan) rivâyet ettiklerini, bazense nassı rivâyet etmeksizin ona uygun bir surette fetva verdiklerini zikretmiştir. Vahyin muhâtabından işitilme ihtimâli olan bir söz veya fetvânın, bu sebeple re'ye mukaddem olduğunu belirten Serahsî'ye göre sahâbî kavlinin re'ye takdîm edilmesi, haber-i vâhidin kıyâsa mukaddem kılınmasına benzemektedir. Diğer yandan sahâbî kavlinin re'y (ictihâd) kaynaklı olduğu tespit edilirse dahî, onların ictihâdlarının sonraki nesillerin re'yelerinden daha kuvvetli olduğu söylenir. Zira onlar Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) şer'î ahkâmı beyanına şahit olmuşlar ve nasların nâzil olduğu, ahkâmın değiştiği şartları da müşahede etmişlerdir. Bu yüzden onların re'ylere, bahsi geçen hâdiselerden hiç birini müşahede etmemiş kimselerin re'yelerine tercih edilir. Eğer bir meselede sahâbî kavillerinin birbirlerine muâzır olduğu tespit edilir ve onlardan birinde, tercih edilmesine sebep olabilecek bir nitelik bulunursa, o kavil ile amel etmek vâcib olur.¹¹⁸ Öte yandan onların Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) sohbetiyle müşerref olma hususundaki faziletlerine, fıkıh doğrudan ondan işiterek öğrendikleri ve uyguladıklarına dair malumata ek olarak, Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) hem onların hayırlı olduklarına hem de bu konuda diğer nesillerden önce geldiklerine şahitlik ettiği¹¹⁹ ve: "Sizden biri Uhud Dağı kadar altın infâk etse bile, onların verdiği bir müd veya yarım müd sadakaya erişemez."¹²⁰ buyurduğu da bilinmektedir. Serahsî'ye göre bu nasların tamamından sahâbenin, ictihâdlarının isabetli olması hususunda kendilerinden sonra gelen insanların hiç olmadıkları kadar muvaffak kılındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onların ictihâdlarında hata yapma ihtimalleri, kendilerinden sonra yaşayanlara nispetle çok daha azdır.¹²¹

Serahsî'nin ifadelerine benzer değerlendirmeleri pek çok kaynakta bulmak mümkündür.¹²² Bu ifadeler arasında en çok dikkat çeken husus ise Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin sahâbe neslinin ictihâdının kıymeti ve fıkıh bilgisiyle ilişkilendirilmesi ve sahâbî kavillerinin hücciyetini ispat eden bir delil olarak değerlendirilmesidir. Bunların yanı sıra fıkıh usûlü eserlerinde Hanefîlerin Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin delil olarak kullanıldığı konuların önemini ortaya koyan bazı ifadeler de bulunmaktadır. Örnek olarak Hanefî usûlcüler mürsel rivâyetlerle amel edilmesini, mechûl râvîlerin rivâyetlerinin ve sahâbî kavlinin kıyâsa takdîm edilmesini ve kıyâsa ancak bunlardan birinin bulunmadığı durumlarda başvurulmasını mezhebin sünnete verdiği değeri gösteren unsurlar arasında ele almışlardır.¹²³ Hattâ Serahsî'ye göre bahsi geçen uygulamalar, Hanefîlerin sünneti kendilerinin "ashâbu'l-hadîs" olduklarını iddia eden kimselerden daha fazla ta'zîm ettiğini göstermektedir. Nitekim ona göre Şâfiîler, mürsel hadîsler ile amel etmeye cevâz vermediklerinde sünnetin büyük bir kısmını terk etmiş,

¹¹⁸ Serahsî, *Usûl*, 2/108.

¹¹⁹ Buhârî, "Şehâdât", 9.

¹²⁰ Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 221.

¹²¹ Serahsî, *Usûl*, 2/109.

¹²² Sahâbî kavillerinin hücciyeti konusunda Hayırlı Nesiller Hadîsi'ni kullanan usûl âlimlerine örnek olarak bk. Semerkandî, *Mizân*, 486; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/330-331; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3/914; Bâbertî, *Takrîr*, 5/304; Taftâzânî, *Tavdîh*, 2/384; Aliyyu'l-Kârî, *Tavdîh*, 384.

¹²³ Serahsî, *Usûl*, 2/113; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/332; Bâbertî, *Takrîr*, 5/307.

mechûl râvîlerin rivâyetlerini kabul etmediklerinde sünnetin bir kısmını zayı etmiş, sahâbeden birini taklit etmeye izin vermemeleriyle ise aslında Hz. Peygamber'den (aleyhisselâm) duyulmuş olma ihtimali bulunan rivâyetlerden yüz çevirmeye cevâz vermişlerdir.¹²⁴

Fahru'l-İslâm el-Pezdevî de Hanefîlerin sünnetin hem kendi mahiyetine dâhil olan mütevâtir, meşhûr, âhâd, müsned ve mürsel gibi kısımların hem de bunlara ilhak ettikleri ve sünnete ait olma ihtimali bulunan sahâbî kavilleri gibi delillerin tamamını kıyâsa mukaddem saydıklarını belirtmiştir. Bunun neticesi olarak ise Hanefîlerin sünnetin tamamıyla amel ettiklerini, usûlde ve furû'da en doğru yolu benimsediklerini söylemiştir.¹²⁵ İlk dönem usûl âlimlerinin verdikleri bu bilgiler Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin doğrudan veya dolaylı bir biçimde delil olarak kullanıldığı konuların, Hanefîlerin sünnete bağlılıklarını izhâr ve ispat ettikleri bahislerin temelinde yer aldığını göstermektedir. Şüphesiz ki bu durum rivâyetin Hanefî usûlündeki kıymetine de delil teşkil etmektedir.

Sonuç

Hanefî fıkıh usûlü eserlerinde muhtelif tarîk ve lafızlarına yer verilen Hayırlı Nesiller Hadîsi mezhep ulemâsı tarafından genellikle ortak bir bağlamda değerlendirilmiştir. Rivâyette yer alan "hayırlı" ifadesi ağırlıklı olarak adâlet, fazilet ve doğru sözlülük (sıdk) şeklinde tefsir edilmiştir. Bu anlayışın neticesi olarak Hanefîler sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn nesillerinden oluşan selefin adâlet sıfatına sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Sahâbenin adâleti, konuyla ilgili farklı delillerin de mevcut olması sebebiyle sonraki iki neslin adâletinden daha farklı bir zeminde ele alınmıştır.

Hanefîler ilk neslin adâletini yalnızca rivâyette yalan söylememeleriyle sınırlı tutmamış, onların huzurlarında zikredilen bir yalanı kabullenemeyecekleri, insanları Hz. Peygamber'den (aleyhisselâm) sâbit olan delillerle amel etmeye sevk edecekleri ve aksi nitelikte olan haberlerden insanları men edecekleri prensipleriyle konunun çerçevesini genişletmişlerdir. Sahâbenin adâleti anlayışının en dikkat çekici yönünü ise sahâbenin Hz. Peygamber'den (aleyhisselâm) işittikleri rivâyetleri terk edemeyecekleri düşüncesi oluşturmaktadır. Onların bizâtihi Hz. Peygamber'den (aleyhisselâm) işittikleri hadîslerin kat'î olduğuna dikkat çeken Hanefîler, sahâbenin adâletine hâlel getirecek söylemlerden kaçınarak, râvîsi tarafından amel edilmeyen rivâyetlerin mensûh olduğuna hükmetmişlerdir.

Tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn nesillerinin adâleti ise nispeten daha dar bir çerçevede ele alınmıştır. Hanefîler genele yaygın bir şekilde sonraki iki nesle mensup kimselerin de zâhiren adâletli olduklarını ifade etmişlerdir. Bu anlayışın nüvesi ise ilk üç nesilden birinde yaşamış olan mechûl râvîlerin rivâyetlerine verilecek hüküm konusunda mevcuttur. Âdil veya fâsık olduğu tespit edilemeyen râvîler mechûl veya mestûr olarak isimlendirilmiş ve bunların haberleri adâlet prensibi gereği hüccet sayılmamıştır. Ancak Hayırlı Nesiller Hadîsi sebebiyle ilk üç nesil bu kapsamdan istisna edilmiş ve rivâyet ilgili dönemde yaşayan insanların adâletini ifade eden nebevî bir şahadet olarak

¹²⁴ Serahsî, *Usûl*, 2/113; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/332-333; Bâbertî, *Takrîr*, 5/307.

¹²⁵ Fahru'l-İslâm Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 236. Benzer ifadeler için bkz. Serahsî, *Usûl*, 2/113.

değerlendirilmiştir. Bununla birlikte ilk üç nesle mensup mechûl râvîlerin rivâyetlerinin kabulü için, rivâyetlerin selef tarafından reddedilmemesi şart koşulmuştur. Bu durum selefın yalnızca rivâyetlerinin değil, onların yaygın kabul, amel ve inkârlarının da Hanefî usûlünde muteber olduğunu göstermektedir.

Hanefîlerin haber taksimlerinde meşhûr hadîse verdikleri konunun da bu düşünceyi doğruladığı söylenebilir. Nitekim usûl âlimleri, meşhûr hadîsin hücciyet değerini selefın kabul ve amelinden aldığını vurgulamışlardır. Diğer taraftan hadîslerin şöhret kazanabileceği zaman diliminin sadece son iki nesille sınırlandırılması ve meşhûr hadîsin mâhiyeti ile ilgili bilgilerin satır aralarında tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn nesillerinin adâletini ifade eden değerlendirmeler Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin bu konuda da belli bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

İlk üç neslin mürsel rivâyetleri Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefî hadîs usûlü anlayışına etkilerinin açık ve net bir biçimde görülebildiği konulardandır. Özellikle son iki neslin mürsel rivâyetleri konusunda Hayırlı Nesiller Hadîsi'ne sıkça atıfta bulunan Hanefîler, hem hadîsten tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn nesillerinin adâletli olduğunun anlaşıldığına dikkat çekmişler hem de bu adâlet anlayışının farklı tezâhürlerine de ışık tutmuşlardır. Bu çerçevede sahâbenin adâleti ile sonraki nesillerin adâletinin Hayırlı Nesiller Hadîsi'nden anlaşıldığına dikkat çeken usûlcüler, ayrıca âdil bir râvînin mechûl bir şeyhten hadîs rivâyet etmesinin şeyh hakkında ta'dîl ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Bu anlayışın temelinde ilk üç nesle mensup âdil râvîlerin ancak kendileri gibi âdil râvîlerden hadîs nakledecekleri ve hüccet olmayan haberi rivâyet etmeyecekleri düşünceleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Hanefî hadîs anlayışında –râvîleri adâlet sıfatını hâiz olduktan sonra– müsned ve mürsel rivâyetler arasında bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Sahâbî kavlinin hücciyeti de Hanefîlerin kendilerine özel bir bakış açısıyla ele aldıkları konular arasında yer almaktadır. Hanefîler ortak bir biçimde re'yle tespiti mümkün olmayan konularda sahâbî kavillerini merfû sünnetle eşdeğer saymışlardır. Mezhep ulemâsının büyük çoğunluğu re'yle tespiti mümkün olan konular hakkındaki sahâbî kavillerinin de kıyâsa takdim edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Meselenin bu yönü hakkında başvurulmuş Hayırlı Nesiller Hadîsi, çarpıcı bir biçimde sahâbenin faziletine, ictihâdlarının kuvvet ve isabetine delil gösterilmiştir. Bu durum her ne kadar genellikle ilk nesillerin adâleti ve sıdkı ile ilişkilendirilse de hadîsin lugavî anlamının ihmal edilmediğini, hattâ daha geniş bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Hanefîlerin Hayırlı Nesiller Hadîsi'ni delil olarak kullandıkları konuların tamamını sünnete ittibâ ile ilişkilendirmiş olmaları da son derece dikkat çekicidir. Hücciyeti Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin etkisiyle sabit olan (ilk üç neslin mürsel rivâyetleri ve mechûl râvîlerin rivâyetleri gibi) rivâyet türlerinin sünnete bağlılık vurgusuna sahne olması, hadîsin Hanefî usûlündeki önemini arttırmaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bilgiler neticesinde Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefîlerin selef telakkîsinin temelinde yer aldığı, aynı şekilde ilk üç neslin adâletini ispat eden naslardan biri olarak değerlendirildiği, selefın adâleti prensibine bağlı olarak haber taksimi ve meşhûr hadîslerin hücciyeti

konusuna da tesir ettiği, ilk üç neslin mürsel rivâyetlerinin ve aynı dönemde yaşamış olan mechûl râvîlerin rivâyetlerinin kabulü gibi konularda doğrudan delil olduğu, bunlara ek olarak adâlet-amel ilişkisi, âdil râvînin rivâyetinin ta'dîl anlamına gelmesi ve sahâbe neslinin ictihâdlarının ümmetin kalanına nispetle daha isabetli ve muteber olması gibi fer'î konuların teşekkülünü etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda Hayırlı Nesiller Hadîsi'nin Hanefîlerin adâlet ve sünnet anlayışlarının temelinde bulunan ve mezhebin hadîs usûlünün şekillenmesinde önemli bir rolü olan naslardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmada ulaşılan sonuçlar çerçevesinde Hanefî usûlünde sahâbenin ve ilk üç neslin adâleti konusunun pratiğe yansıyan yönleriyle incelenmesinin gereklilik arz ettiği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Abdulazîz el-Buhârî, Alâuddîn b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1997.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, h. 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- Ali el-Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân. *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî ve Safvet es-Sekkâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1981.
- Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi Kitâbi'n-Nukâye -kitâbu't-tahâre-*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2015.
- Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Fethu bâbi'l-inâye fî şerhi Kitâbi'n-Nukâye fî'l-fikhi'l-Hanefî*. thk. Ahmed Ferîd el-Mizyedî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*. thk. Cemâl İtânî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*. thk. Ali Muhammed Dendel. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.
- Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Şirketu Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.
- Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Tavdîhu'l-mebânî ve tenkîhu'l-meânî şerhu Muhtasari'l-Menâr*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru Sâdır, 2006.
- Aydemir, Selahattin. İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır...” Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

- Aydın, Nevzat. “Hadisin Tespit ve Tenkidinde “Ma’ruf/Meşhur Sünnet”in Metodolojik Değeri ve İşlevi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2011/2), 139-170.
- Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî. *Nuhabu'l-efkâr fî tenkîhi mebâni'l-ahbâr fî şerhi Meâni'l-Âsâr*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 19 Cilt. Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2008.
- Azimli, Elnur. *Hadis Literatüründe Meşhur Hadis*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd alâ mezhebi's-selef ve ashâbi'l-hadîs*. thk. Ahmed İsam el-Kâtib. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1981.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî. *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. thk. Abdusselâm Subhî Hâmid. 8 Cilt. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2005.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Dımaşk: Dâru Tûki'n-Necât, 2001.
- Burhânuddîn el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merğmânî. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdulkêrim Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 2004.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fî usûli'l-fikh*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfî'l-İslâmiyye, 1994.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Kitâbu't-ta'rifât*. thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Çetinkaya, Ahmet. “Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin *et-Tecrîd* Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Mezhebinde Delil Olarak Sahâbî Kavli”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 186-218.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halîl Muhyiddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, Sadru'l-İslâm Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Ma'rifetu'l-huceci's-şer'iyye*. thk. Abdulkâdir b. Yasin. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyni el-Buhârî. *Teysîru't-Tahrîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Fahru'l-İslâm el-Pezdevî, Ebu'l-Hasen Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerîm. *Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Karaçi: Mir Muhammed Kütübhan-e-i Merkez-i İlm ve Edeb, ts.

- Fenârî, Muhammed b. Hamza. *Fusûlu'l-bedâi' fî usûli's-Şerâi'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Günay, Musa. "İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2013), 120-141.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmiu'l-hakâik*. İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1288.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Nesemâtu'l-eshâr şerhu Şerhi'l-Menâr*. Karaçi: İdâratu'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1997.
- İbn Dakîk el-İd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî. *Nazmu Kitâbi'l-İktirâh*. thk. Ebu'l-Fadl Abdulkâdir b. Âbirî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Emîr el-Hâc, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. thk. Nûruddîn İtr. Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Melek, Muhammed b. İzziddîn Abdillatîf b. Abdilazîz er-Rûmî el-Hanefî. *Şerhu Menâri'l-Envâr fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1891.
- İbn Melek, Muhammed b. İzziddîn Abdillatîf b. Abdilazîz er-Rûmî el-Hanefî. *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne*. thk. Nûruddîn Tâlib. 6 Cilt. Kuveyt: İdâratu's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. Kahire: Matbaatu Mustafa Elbâbî el-Halebî, 1932.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *Şerhu fethi'l-kadîr*. thk. Abdurrezzâk Ğâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kâkî, Kivâmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî. *Câmiu'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*. thk. Fazlurrahmân Abdulğafûr el-Efğânî. 5 Cilt. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2005.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-Şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kemalpaşazâde. *Tağyîru't-Tenkîh fî'l-usûl*. İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1308.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.
- Lâmişî, Ebu's-Senâ (Ebu'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd. *Kitâb fî usûli'l-fikh*. thk. Abdulmecîd et-Turkî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995.

- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-Ârifîn el-Haddâdî. *el-Yevâkît ve 'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*. thk. Rebî' b. Muhammed es-Suûdî. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adl ilâ Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfîzuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *el-Menâr fî usûli'l-fikh*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1900.
- Orazov, Orazsahet. "Hanefî Mezhebinde Mürsel Hadisin Delil Değeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 151-156.
- Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Özşenel, Mehmet. "Fıkıh Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi) Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/2 (2016), 7-36.
- Polat, Salahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Sağlam, İbrahim. "Hadis Usulü Açısından Meşhûr ve Müştehir Hadis". *İhya Uluslar arası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 451-480.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*. thk. Abdulkarîm b. Abdillâh. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 2005.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed. *Mizânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zekî Abdalberr. Katar: Metâbiu'd-Devhati'l-Hadîsiyye, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Suyûtî, Celâluddîn Ebu'l Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî. 2 Cilt. Dammam: Dâru İbn el-Cevzî, 2010.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullâh ve Abdulmuhsin b. İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1985.
- Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî. *et-Tavdîh maa't-Telvîh*. 2 Cilt. Kazan: Matbaatu'l-İmparatüriyye, 1883.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994.

- Tanburacı, Murat. “Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir...” Hadisinin Tespit ve Tahlili. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Toksarı, Ali. “Hadis İlmi Açısından Sahâbî Kavli ve Değeri”. *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 339-357.
- Üsmendî, Ebu'l-Feth Alâuddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyin es-Semerkindî. *Bezu'n-nazar fi'l-usûl*. thk. Muhammed Zekî Abdalberr. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992.